

Yr Athro R. Gwynedd Parry

Rheithgorau Dwyieithog: Penbleth Geltaidd?

Rhif 9 Rhagfyr 2011 • ISSN 1741-4261

Gwerddon

CYFNODOLYN ACADEMAIDD CYMRAEG

Rheithgorau Dwyieithog: Penbleth Geltaidd?

Yr Athro R. Gwynedd Parry

1. Cyflwyniad

Er nad yw'r gyfundrefn cyfiawnder troseddol wedi ei datganoli, mae elfennau o weinyddu cyfraith trosedd, sef y broses o weithredu'r gyfraith, wedi datblygu strwythurau ac agweddau Cymreig neilltuol.¹ Gwelir hyn yng nghyswllt polisiau Llywodraeth y Cynulliad o ran atal troseddu, yn enwedig troseddu ymysg pobl ifanc, er enghraifft. Mewn ffordd, mae hunaniaeth Cymru o fewn y cyfansoddiad wedi arwain at greu rhai prosesau a pholisiau Cymreig neilltuol o ran gweinyddu cyfiawnder troseddol.²

Mae'r papur hwn yn ystyried pwnc penodol sy'n ymwneud â chyfiawnder troseddol a'i berthynas â hunaniaeth, a hynny mewn dwy awdurdodaeth. Y cwestiwn o dan y chwyddwydr yw, a ddylid sicrhau'r hawl i alw rheithgorau dwyieithog mewn rhai achosion troseddol yng Nghymru ac yn Iwerddon. Byddaf yn dadansoddi'r berthynas rhwng gwasanaeth rheithgor fel rhwymedigaeth a braint dinasyddiaeth, a chymhwysedd siaradwyr Gwyddeleg a Chymraeg fel grŵp ieithyddol ar gyfer gwasanaeth rheithgor. Bydd y dadansoddiad hefyd yn ystyried y berthynas rhwng y syniad o wasanaeth rheithgor fel braint dinasyddiaeth a hawliau a buddiannau siaradwyr unigol o fewn y system cyfiawnder troseddol.

Dangosir yma fod hwn yn bwnc sydd yn mynnu gwerthusiad amlochrog ac o gyfuniad o safbwyntiau. Mae'r papur hefyd yn ymdrin â'r gwrthwynebiad i reithgorau dwyieithog, gan ystyried sut y gall caniatáu rheithgorau dwyieithog fod yn gyson â'r egwyddor o ddethol rheithgor ar hap (dyma sail y prif wrthwynebiad i reithgorau dwyieithog yng Nghymru ac Iwerddon), gan sicrhau tribiwnlys cynrychiolladol, cymwys, teg a diduedd.

2. Cefndir

Ym mis Rhagfyr 2005, cyhoeddodd Swyddfa Diwygio Cyfiawnder Troseddol ar gyfer Cymru a Lloegr bapur ymgynghori ar y defnydd o reithgorau dwyieithog (Cymraeg a Saesneg) mewn rhai treialon troseddol yng Nghymru. Roedd y papur yn amlinellu rhai o'r prif

¹ Mae cyfyngiadau yn Neddf Llywodraeth Cymru 2006 yn pennu'r hyn y gall mesurau'r Cynulliad Cenedlaethol ei wneud o ran creu troseddau neu roi'r pŵer i Weinidogion Cymru greu troseddau. Mae rhannau 2 a 3 o Atodlen 5 o Ddeddf Llywodraeth Cymru 2006 yn atal unrhyw ddarpariaeth mewn mesur a fyddai'n creu trosedd i'w chosbi gan fwy na sancsiynau penodol (mae'r union sancsiwn dan sylw yn dibynnu a yw darpariaeth o dan Ddeddf Cyfiawnder Troseddol 2003 wedi dod i rym ai peidio). Felly, er enghraifft, y ddeddfyd fwyaf y gall mesur ei phennu am drosedd sy'n gosbadwy ar ôl cael euogfarniad yn Llys y Goron yw dwy flynedd o garchar.

² Gweler Jackie Jones, 'The Next Stage of Devolution? A (D)evolving Criminal Justice System for Wales' (2008) 2(1), *Crimes and Misdemeanours*. Mae'r galw am ddatganoli cyfiawnder troseddol a datblygu'r awdurdodaeth Gymreig yn un a glywir yn gynyddol: gweler, er enghraifft, 'Call for responsibility for criminal justice to be devolved to Wales', *Western Mail*, 10 Medi 2010.

ddadleuon o blaid ac yn erbyn cyflwyno rheithgorau dwyieithog mewn treialon troseddol.³ Roedd hwn yn bapur arloesol gan ei fod yn llwyr ymwneud â diwygio cyfiawnder troseddol yng Nghymru, a bu'n fodd i ysbrydoli trafodaeth am statws cyfreithiol yr iaith Gymraeg, ei defnydd o fewn y gyfundrefn cyfiawnder troseddol, ac, yn benodol, ei pherthynas â rheolau cymhwyster gwasanaeth rheithgor.⁴

Bu'r dadleuon yn aml yn canolbwyntio ar faterion yn gysylltiedig â sicrhau achosion teg ac ar arwyddocâd rheithgorau dwyieithog ar gyfer gweinyddu cyfiawnder troseddol.⁵ Bu'r rhai a oedd o blaid diwygio'r drefn er mwyn cael rheithgorau dwyieithog yn pwysleisio'r angen i gydymffurfio'n llawn â pholisi o drin y Gymraeg a'r Saesneg yn gyfartal ym mywyd cyhoeddus Cymru. Roeddent hefyd yn cyflwyno dadleuon yn selliedig ar y manteision honedig i'r broses cyfiawnder troseddol o gael rheithwyr a fyddai'n deall y dystiolaeth heb orfod dibynnu ar gyfieithu ar y pryd.⁶

Roedd gwrthwynebwyr y syniad o reithgorau dwyieithog, fodd bynnag, yn gofidio am yr effaith andwyol y byddai caniatáu rheithgorau dwyieithog yn ei gael ar yr egwyddor o ddedol ar hap ac ar natur gynrychioliadol y rheithgor.⁷ I'r rhai o blaid rheithgorau dwyieithog, roedd yr angen am ddiwygio yn tarddu o'r diffyg a geid pan fyddai tystiolaeth yn cael ei rhoi trwy gyfrwng y Gymraeg a'i chlywed gan reithgor trwy gyfrwng cyfieithydd – iddynt hwy, roedd y broses gyfieithu yn amharu ar allu'r rheithgor i werthuso'r dystiolaeth yn gyflawn. Yn ogystal, honnid bod y drefn bresennol yn gwahaniaethu yn erbyn siaradwyr y Gymraeg, oherwydd tra bod siaradwyr Saesneg yn cyfathrebu'n uniongyrchol â rheithgor sy'n siarad eu hiaith, nid yw hyn yn wir am siaradwyr y Gymraeg.⁸

Dadleuwyd y byddai rheithgor dwyieithog o fantais arbennig mewn rhai amgylchiadau. Er enghraifft, pan fyddai plentyn yn rhoi tystiolaeth yn Gymraeg mewn achos yn ymwneud â throsedd o gam-drin rhywiol. Mewn achos o'r fath, nid yn unig mae'r hyn sy'n cael ei ddweud yn bwysig, sef cynnwys y dystiolaeth, ond hefyd y modd y cyflwynir y dystiolaeth, tŷn y llais neu ymarweddiad y tyst, er enghraifft. Wrth asesu hygredd y dystiolaeth, byddai'n llawer gwell cael rheithgor a fyddai'n medru gwerthuso a mesur y dystiolaeth yn uniongyrchol yn hytrach na thrwy gyfieithydd.⁹ Mewn achosion fel hyn, mae'r cyfieithydd

³ *Defnyddio Rheithgorau Dwyieithog (Saesneg a Chymraeg) Mewn rhai Treialon Troseddol yng Nghymru* (Llundain: Swyddfa Diwygio Cyfiawnder Troseddol, 2005).

⁴ Gweler adroddiad y BBC, er enghraifft; [news.bbc.co.uk/go/rss/-/1/hi/wales/4823058.stm](https://www.bbc.com/news/health-11111111).

⁵ Bu'r drafodaeth ar reithgorau dwyieithog yn codi ei phen yn achlysurol ers blynyddoedd. Yn 1973, cyhoeddodd yr Arglwydd Ganghellor, Yr Arglwydd Hailsham o St Marylebone, yn Nhŷ'r Arglwyddi fod yr Arglwydd Edmwnd Davies wedi ystyried y mater ac wedi argymhell na ddylid cyflwyno rheithgorau dwyieithog; Gweler *Hansard* HL 12 Mehefin 1973, col. 534R i 537L.

⁶ Gweler Mr Ustus Roderick Evans, 'Rheithgorau Dwyieithog?' (2007), 38 *Cambrian Law Review*, tt. 145–70.

⁷ Ceir trafodaeth bellach yn R. Gwynedd Parry, 'Random Selection, Linguistic Rights and the Jury Trial in Wales' (2002), *CrimLR* 805. Gweler hefyd R. Gwynedd Parry, 'An important obligation of citizenship: language, citizenship and jury service' (2007), 27 (2) *Legal Studies*, 188–215.

⁸ Gweler *A Review of the Criminal Courts of England and Wales by the Rt. Hon. Sir Robin Auld, Lord Justice of Appeal* (Llundain: TSO, 2001) (Adroddiad Auld), Pennod 5, paras 62–72. Roedd Adroddiad Auld yn cyfeirio at dystiolaeth Thomas AU, a Roderick Evans U.

⁹ Oherwydd y cyfyngiadau ar yr ymchwil i benderfyniadau rheithgor, nid oes tystiolaeth ymchwil systematig o blaid y safbwynt hwn; gweler Deddf Ddirmyg Llys 1981, a. 8.

yn rhwysr i'r broses gyfathrebu, a gwell o lawer fyddai tribiwnlys sy'n siarad iaith y tyst. Hanfod y ddaid yw y byddai rheithgorau dwyieithog yn gwella cymhwysedd y tribiwnlys i werthuso tystiolaeth ac yn hybu'r egwyddor o gydraddoldeb ieithyddol.

Dad y gwrthwynebwyr yw bod demograffi ieithyddol Cymru yn golygu y byddai rheithgorau dwyieithog yn anymarferol ac yn groes i egwyddorion sylfaenol y broses cyfiawnder troseddol. Siaredir yr iaith gan tua 20 y cant o'r boblogaeth, ac y mae'r ganran yn llawer llai na hynny yn llawer o ardaloedd de-ddwyrain Cymru. Ni fyddai rheithgorau dwyieithog yn gynrychioliadol o'r gymuned gyfan, a byddai hyn, o ganlyniad, yn creu cyfyngiad annerbyniol ar yr egwyddor o ddedol ar hap.¹⁰ Yn wir, byddai datblygiad o'r fath yn gyfystyr ag 'ymosodiad sylfaenol' ar y rheithgor fel sefydliad democrataidd.¹¹

Barn Syr Robin Auld, yn ei adolygiad trylwyr o'r system cyfiawnder troseddol yng Nghymru a Lloegr, oedd bod hwn yn fater lleol i Gymru ac y dylid ceisio ei ddatrys ar lefel Gymreig.¹² Er bod hon yn agwedd gymeradwy ar ran y barnwr, yr hyn sy'n ddiddorol yw bod y pwnc yma wedi bod yn destun ystyriaeth mewn awdurdodaeth arall gyfagos. Mae'r sefyllfa yng Ngweriniaeth Iwerddon yn arbennig o berthnasol yng ngoleuni penderfyniad y Goruchaf Lys yno yn achos MacCarthaigh v. Iwerddon, a wrthododd gais diffynnydd Gwyddeleg ei iaith i gael ei brofi gan reithgor a siaradai Wyddeleg.¹³ Mae arwyddocâd arbennig i'r dyfarniad hwn, o gofio statws cyfansoddiadol yr Wyddeleg yng Ngweriniaeth Iwerddon.

Mae'r gymhariaeth rhwng Cymru a Gweriniaeth Iwerddon yn bwysig gan fod y ddwy wlad wedi deddfu bod ieithoedd lleiafrifol brodorol yn mwynhau statws cyfartal â'r Saesneg (yn, wir, y mae'r Wyddeleg yn brif iaith swyddogol yn Iwerddon). Trwy edrych ar y drafodaeth yng Nghymru a Gweriniaeth Iwerddon, a chan gyfeirio at y sefyllfa yng Nghanada, bydd y papur hwn yn gwyntyllu'r rhesymeg sylfaenol a'r cyfiawnhad dros reithgorau dwyieithog, gan ymdrin â'r mater o safbwynt dinasyddiaeth. Edrychir ar y berthynas rhwng cymhwyster gwasanaeth rheithgor, gan gynnwys ei esblygiad hanesyddol, y cymhwyster iaith, ac arwyddocâd dinasyddiaeth. Bydd ystyriaeth hefyd o'r modd y mae gwasanaeth rheithgor wedi datblygu o fod yn arf yn llaw lleiafrif mewn awdurdod i fod yn weithgarwch democrataidd a chynrychioliadol. Gan ddeall ystyr ac arwyddocâd y rheithgor yn ei gyd-destun hanesyddol, bydd y papur hwn yn dadlau fod y rheolau sy'n ymwneud â chymhwyster gwasanaeth rheithgor yn cynnig baromedr pwysig sy'n mesur agwedd cymdeithas tuag at ei dinasyddion. Y cwestiwn sylfaenol a ofynnir yma yw hyn: os yw gwasanaeth rheithgor yn un o brif ddyletswyddau dinasyddiaeth, a yw'r drefn bresennol yn Iwerddon a Chymru yn herio ac yn tanseilio dinasyddiaeth siaradwyr Cymraeg a Gwyddeleg yn eu gwledydd eu hunain?.

3. Gwasanaeth rheithgor fel braint Dinasyddiaeth

Yn ei adolygiad o'r Llysoedd Troseddol, llwyddodd Syr Robin Auld i grisialu'r syniad o wasanaeth rheithgor fel braint a chyfrifoldeb dinasyddiaeth. Mae'n disgrifio gwasanaeth

¹⁰ Adroddiad Auld, Pennod 5, para 69.

¹¹ Ibid, para 70.

¹² Ibid, para 66.

¹³ (1999) 1 IR 200.

rheithgor fel elfen bwysig o ddinasyddiaeth, gan ddyfynnu De Tocqueville, a'i disgrifodd fel 'a peerless teacher of citizenship'.¹⁴ Roedd adroddiad Auld yn cyfeirio at 'the privilege and civic duty of jury service',¹⁵ ac yn dyfynnu geiriau'r Arglwydd Edmund Davies, a ddywedodd: '...while jury service is often regarded merely as a duty, it is in fact one of the important privileges of citizenship'.¹⁶ Mae'r berthynas rhwng gwasanaeth rheithgor a dinasyddiaeth yn un y gellir ei holrhain i darddiad y rheithgor fel sefydliad.

Cyd-destun hanesyddol

Roedd rheithgorau'r canoloesoedd wedi eu ffurfio gan arweinwyr y gymdeithas, cynrychiolwyr y brenin a dynion cyfrifol ac addysgedig. Roeddent yn cynrychioli'r dosbarth canol, yn rhydd-ddeiliaid â statws o fewn y drefn gymdeithasol ac yn ddyinion a fyddai'n ddiweddarach yn ffurfio rhengoedd yr lwymyn.¹⁷ Fel y dywedodd yr Arglwydd Devlin yn ei ddarlith arloesol ar y rheithgor, '...the qualification was that the juror should be a freeman, not a villain or an alien'.¹⁸ O'r cyfnod cynnar yn natblygiad y rheithgor fel sefydliad, bu cymhwyster eiddo yn allweddol i statws y rheithiwr. Roedd eu hawl i gyflawni'r swyddogaeth yn ddibynnol ar werth y tiroedd a ddaliai.¹⁹ Yn y rhan fwyaf o achosion, erbyn y bymthegfed ganrif roedd hi'n ofynnol i reithiwr i ddal tiroedd gwerth o leiaf ddeugain swllt y flwyddyn.²⁰

Erbyn y bymthegfed a dechrau'r ail ganrif ar bymtheg, gwelwyd adrannau eraill o'r dosbarth canol, fel y crefftwyr a'r masnachwyr ac eraill a oedd yn mwynhau statws o fewn eu hardaloedd, yn gwasanaethu ar reithgorau.²¹ Gwelwyd y cysylltiad rhwng statws cymdeithasol a gwasanaeth rheithgor yn cael ei wreiddio'n fwyfwy yn ystod y ddeunawfed ganrif, gyda rheithgorau yn cynnwys y dynion hynny, 'who in almost all aspects of political, social, and economic life dominated the everyday affairs of most of society'.²²

Hyn a ysbrydolodd Blackstone i ddatgan mai dim ond dynion unionsyth, y 'middling sort', a oedd yn gymwys ar gyfer gwasanaeth rheithgor.²³ Er hyn, nid oes amheuaeth fod rhai ardaloedd wedi gorfod cyfaddawdu ychydig ar yr egwyddorion hyn er mwyn medru

¹⁴ Adroddiad Auld, Pennod 5, para 1.

¹⁵ Ibid, para 72.

¹⁶ Ibid, para 69.

¹⁷ Gweler Thomas A. Green, 'A Retrospective on the Criminal Trial Jury 1200-1800', yn J. S. Cockburn a Thomas A. Green (goln.), *Twelve Good Men and True: the Criminal Trial jury in England, 1200-1800* (New Jersey: Gwasg Prifysgol Princeton, 1988), ff. 364-5.

¹⁸ Sir Patrick Devlin, *Trial by Jury* (Llundain: Stevens & Sons Ltd, 1956), t. 17.

¹⁹ Westminster 2, 13 Edward I (1285), c 38.

²⁰ Gweler, David J. Seipp 'Jurors, Evidences and the Tempest of 1499', yn John W. Cairns a Grant McLeod (goln.), *The Dearest Birth Right of the People of England* (Rhydychen: Hart, 2002), t. 79.

²¹ Gweler Green, uchod, t. 377.

²² Ibid, t. 384.

²³ Sir William Blackstone, *Commentaries IV* (Rhydychen: Gwasg Clarendon, 1776), t. 347.

sicrhau cyfran ddigonol o'r boblogaeth i lenwi rhengoedd y rheithgorau.²⁴ Yn Llundain, er enghraifft, roedd y cymhwyster angenrheidiol ar gyfer rheithwyr mewn rhai achosion sifil arbennig mor gul fel bod anhawster gwysio rheithgorau cymwys. O ganlyniad, roedd yn rhaid cael deddfwriaeth i lacio'r rheolau.²⁵ Ond, yn ddi-os, roedd cyswllt hanfodol rhwng statws cymdeithasol a gwasanaeth rheithgor. Mae Hay yn mynd â'r dadansoddiad ymhellach, gan ddadlau: 'the creation of a socially unrepresentative trial jury was a deliberate, conscious policy...the law ensured that by the second half of the eighteenth century, jury trials were to the advantage of wealthy defendants, propertied prosecutors, and the state.'²⁶

Yn hanesyddol, roedd rheithgorau yn cynnwys yr haenau hynny o'r gymdeithas a fyddai'n cynnal y status quo, oherwydd, gellid dadlau, roeddent yn manteisio'n bersonol o wneud hynny. Roedd y rheithgor yn cynrychioli statws, awdurdod a grym, oherwydd roedd y gwaith o gynnal a chadw cyfraith a threfn yn un a oedd yn cynnal awdurdod cymdeithasol. Hyd nes yr ugeinfed ganrif, penderfynid y cymhwyster ar gyfer gwasanaeth rheithgor drwy gyfeirio at waith yr unigolyn a'i statws o fewn cymdeithas.

I'r mwyafrif o ddiffynnyddion a ymddangosai o flaen y llysoedd, roedd y tribiwnlys yn cynrychioli haenau uwch y gymdeithas. Roedd yna rai eithriadau, rheithgorau arbennig fel y *jury de medietate linguae*, ffenomen a oedd yn caniatáu i dramorwyr neu estroniaid gael eu profi gan reithgor a oedd â hanner ei aelodau yn perthyn i'r un hil neu genedligrwydd â'r diffynnydd.²⁷ Sefydlwyd y rheithgor hwn yn Lloegr yn y canoloesoedd i ddiogelu buddiannau Iddewon a masnachwyr tramor a oedd yn byw yn Lloegr – goroesodd y drefn arbennig hon hyd nes dyfodiad Deddf Dinasyddiad (Naturalisation Act) 1870. Efallai mai'r rhesymeg y tu ôl iddo oedd yr angen i gydnabod yr hawl i dreial gan reithgor o gyfoedion (peers). Fodd bynnag, mewn gwirionedd, mae'n debyg iddo gael ei ysbrydoli gan ystyriaethau economaidd, ac yn arbennig y gydnabyddiaeth fod ffyniant economaidd Lloegr yn dibynnu ar fasnachwyr tramor.²⁸ Ond eithriad oedd hyn i'r drefn arferol. Dim ond y cyfoethog a allai ddisgwyl cael eu profi gan reithgor a oedd yn cynnwys eu cyfoedion a'u cymheiriaid cymdeithasol.

Datblygodd y syniad o'r rheithgor fel corff democrataidd, yn cynrychioli'r gymdeithas yn gyffredinol, yn llawer hwyrach. Yn wir, gellid dadlau mai'r twf yn hawliau cymdeithasol a gwleidyddol menywod ar ddechrau'r ugeinfed ganrif a oedd y prif gatalydd ar gyfer chwyldroi'r rheithgor o fod yn sefydliad gwrywaidd, breintiedig i fod yn un cynrychioliadol o'r gymdeithas gyfan. Llwyddodd Deddf Cynrychiolaeth y Bobl 1918 i ehangu'r etholaeth

²⁴ Roedd y cymhwyster eiddo yng Nghymru yn is nag yn Lloegr; gweler, Richard W. Ireland, 'Putting Oneself on Whose Country? Carmarthenshire Juries in the Mid-Nineteenth Century' yn T. G. Watkin (gol.), *Legal Wales: Its Past; Its Future* (Caerdydd: Cymdeithas Hanes Cyfraith Cymru, 2001), t. 69.

²⁵ Gweler Michael Lobban, 'The Strange Life of the English Civil Jury, 1837-1914', yn John W. Cairns a Grant McLeod, uchod, t. 200-1.

²⁶ Gweler Douglas Hay, 'The Class Composition of the Palladium of Liberty: Trial Jurors in the Eighteenth Century', yn J. S. Cockburn a Thomas A. Green, *ibid*, t. 311.

²⁷ Gweler, er enghraifft, Deborah Ramirez, 'The Mixed Jury and the Ancient Custom of Trial by Jury De Medietate Linguae: A History and a Proposal for Change' (1994), 74 *BULRev*, 777.

²⁸ Gweler J. R. Pole, 'A Quest of Thoughts: Representation and Moral Agency in the Early Anglo-American Jury', yn John W. Cairns a Grant McLeod, uchod, tt. 109-11.

ddemocrataidd drwy roi'r bleidlais i fenywod dros 30 mlwydd oed a oedd yn bodloni'r rheolau ynglŷn â dal eiddo, a diddymwyd bron yn llwyr yr holl reolau ynglŷn ag eiddo i ddynion (roedd dynion o hyn ymlaen yn cael pleidleisio ar gyrraedd 21 oed).

Roedd cymhellion Lloyd George dros gyflwyno'r diwygiadau yn nodweddiadol Faciafelaid. Roeddent yn gyfuniad o'i awydd i wobrwyo menywod am eu hymdrech y tu ôl i ymgyrch y rhyfel, ei gydnabyddiaeth o effaith y mudiad swffragét ar agweddau cymdeithasol,²⁹ a'i obaith y byddai'r etholwyr newydd yn cydymdeimlo â'i ddaliadau radicalaidd gwleidyddol ei hun.³⁰ Ond, wrth lywio'r diwygiadau hyn drwy'r senedd, llwyddodd i ailddiffinio dinasysddiaeth ym Mhrydain gan sicrhau y byddai'r rhan fwyaf o bobl bellach yn eu hystyried eu hunain fel dinasysddion o fewn democratiaeth gyfranogol a chynrychioliadol.

Llai amlwg, ond yr un mor arwyddocaol, oedd deddf seneddol y flwyddyn ganlynol a oedd yn galluogi merched i wasanaethu ar reithgorau a mynd i brifysgol. Deddf Atal Gwahaniaethu ar Sail Rhyw 1919 oedd y ddeddfwriaeth gyntaf yng Nghyfraith Lloegr i atal gwahaniaethu ar sail rhyw. Fe'i cyflwynwyd i gael gwared ar y cyfyngiadau a oedd yn atal menywod rhag dal swyddi cyhoeddus, gan gynnwys yr hawl i wasanaethu ar reithgor. Roedd yn atodiad angenrheidiol i ddeddf y flwyddyn flaenorol, ac yn atgyfnerthu'r cyswllt rhwng hawliau democrataidd, dinasysddiaeth a gwasanaeth rheithgor. Bu darpariaeth Deddf Cynrychiolaeth y Bobl 1928 yn fodd i ostwng yr oedran pleidleisio i ferched i 21 oed, gan eu gosod ar delerau cyfartal â dynion o ran y cymhwyster oedran.

Fodd bynnag, dim ond yn raddol y daeth cydraddoldeb llawn yn gymharol bosibl, ac mor ddiweddar â 1956, gallai'r Arglwydd Devlin ddatgan:

The jury is not really representative of the nation as a whole. It is predominantly male, middle-aged, middle-minded and middle-class. This is due mainly to the property qualification and to some extent to the character of exemptions. It is the property qualification that makes it chiefly male simply because there are far fewer women householders than there are men.³¹

Byddai angen deddfwriaeth bellach i ddiwygio'r rheolau cymhwyster, yn enwedig y cymhwyster eiddo, ac, yn dilyn Deddf Rheithgorau 1974, roedd y mwyafrif llethol o oedolion dros 18 oed bellach yn gymwys ar gyfer gwasanaeth rheithgor. Yn ogystal, y gofrestr etholiadol oedd y ffynhonnell swyddogol ar gyfer gwysio rheithwyr. Deddf Cyfiawnder Troseddol 2003 fu'r ddeddfwriaeth ddiweddaraf yn yr olyniaeth hon o ddiwygiadau i gyfansoddiad y rheithgor.³²

Yn yr adroddiad a fu'n sail i ddarpariaethau'r ddeddf, daeth Syr Robin Auld i'r casgliad fod llawer o unigolion yn osgoi gwasanaethu ar reithgorau oherwydd Deddf Rheithgorau

²⁹ Gweler Kenneth O. Morgan 'The Twentieth Century' yn Kenneth O Morgan (gol.) *The Oxford History of Britain* (Rhydychen: Gwasg Prifysgol Rhydychen, 1993), tt. 582-563, ar d. 590.

³⁰ Gweler Kenneth O. Morgan, *Consensus and Disunity, The Lloyd George Coalition Government 1918-1922* (Rhydychen: Gwasg Prifysgol Rhydychen, 1979), tt. 152-54.

³¹ Gweler Sir Patrick Devlin, *Trial by Jury*, uchod.

³² Ceir trafodaeth am hyn yn R. Gwynedd Parry, 'Jury Service for All? Analysing Lawyers as Jurors' (2006), 70(2), *Journal of Criminal Law*, 163.

1974, a oedd yn gwahardd yn awtomatig neu yn esgusodi rhannau penodol o'r gymdeithas o'r broses. Argymhellodd ddiwygiadau i sicrhau y byddai'r holl ddinasyddion yn gorfod cyflawni'r ddyletswydd o wasanaethu ar reithgor. O ganlyniad, cyflwynwyd adran 321 ac Atodlen 33 o Ddeddf Cyfiawnder Troseddol 2003 a'i gwnaeth hi'n ofynnol i gyfreithwyr, barnwyr, swyddogion yr heddlu a rhai sy'n ymwneud â gweinyddu cyfiawnder i wasanaethu ar reithgorau.

Cafwyd y broses o ddemocrateiddio'r gwasanaeth rheithgor yn lwerddon ar yr un pryd, fwy neu lai, â Chymru a Lloegr. Cyn cyflwyno Deddf Rheithgorau (lwerddon) 1976, roedd y sefyllfa yno yn cael ei phenderfynu gan Ddeddf Rheithgorau (lwerddon) 1927.³³ Roedd y ddeddf honno'n pennu gwasanaeth rheithgor ar sail cymwysterau eiddo ac yr oedd menywod wedi eu heithrio o'r broses i bob pwrpas. Yn dilyn dyfarniad Goruchaf Lys lwerddon yn *de Bura a Anderson v. Twrnai Cyffredinol*,³⁴ a oedd yn datgan fod darpariaethau Deddf 1927 yn anghyfansoddiadol, sicrhodd yr *Oireachtas*, trwy ddarpariaeth adran 6 o Ddeddf 1976, y ceid diwygiadau cyffelyb i'r rhai a ddaeth i Gymru a Lloegr yn rhinwedd Deddf Rheithgorau (DU) ym 1974.

Golygodd hyn fod bron holl oedolion lwerddon rhwng 18 a 70 oed yn gymwys ar gyfer gwasanaeth rheithgor. Gwelir y cysylltiad pwysig hwn rhwng gwasanaeth rheithgor a dinasyddiaeth mewn gwledydd lle gweithredir y gyfraith gyffredin ar draws y byd. Yn wir, mae'n fwyaf amlwg yn yr Unol Daleithiau, lle mae'r awydd cryf i sicrhau fod y rhestrau sy'n ffynhonnell ar gyfer gwysio rheithgorau yn gyflawn ac yn cynnwys yr holl ddinasyddion. Mewn gwlad sydd yn ymfalchïo yn ei hymlyniad i ddelfrydau democrataidd, mae'r cysylltiad rhwng dinasyddiaeth a gwasanaeth rheithgor yn hanfodol i sicrhau dilysrwydd y gyfundrefn cyfiawnder troseddol.³⁵

Bu'r democrateiddio o safbwynt gwleidyddol hefyd yn allweddol wrth ddiwygio'r cymwysterau ar gyfer gwasanaeth rheithgor. Wrth gynnig y bleidlais i ganran uwch o'r boblogaeth, a chan hynny sicrhau dinasyddiaeth lawn iddynt, gosodwyd arnynt y gofyniad i gynnal un o rwymedigaethau'r statws hwnnw, sef gwasanaeth rheithgor. Mewn ffordd, rhesymeg hyn oedd, os oes gennych yr hawl i bleidleisio, rydych yn ddinesydd, ac fel dinesydd, rydych yn gymwys ac o dan rwymedigaeth i ymgymryd â gwasanaeth rheithgor.

Fodd bynnag, bydd y bennod hon yn awr yn canolbwyntio'n benodol ar yr un rheol gymhwyster sy'n weddill. Mae darpariaethau adran 10 o Ddeddf Rheithgorau 1974 yn galluogi'r llysoedd i anghymhwyso unrhyw reithiwr nad oes ganddo feistrolaeth o'r iaith Saesneg. Nid yw'r Ddeddf Cyfiawnder Troseddol 2003 wedi ymyrryd â'r ddarpariaeth hon. Felly, mae'n rhaid i'r holl reithwyr mewn treialon troseddol yng Nghymru a Lloegr fedru deall yr iaith Saesneg.

³³ Nid oes yma fwrriad i adrodd hanes y rheithgor fel sefydliad yn lwerddon. Ceir ymdriniaeth ddiddorol o hyn gan Katie Quinn, 'Jury Trial in the Republic of Ireland', 72 *International Review of Penal Law*, ff. 197-214.

³⁴ (1976) IR 38.

³⁵ Mae sicrhau cyfraniad yr holl ddinasyddion yn thema ganolog yn y broses yno; gweler, er enghraifft, David Kairys, Joseph Kadane and John Lehoczy, 'Jury Representativeness: a Mandate for Multiple Source Lists' (1997), 65, *California Law Review*, 776.

Mae gan ddinasyddiaeth, o safbwynt gwasanaeth rheithgor, ei dimensiwn ieithyddol, ac mae'r dimensiwn hwnnw i'w gael yn narpariaeth adran 10 y ddeddf. O'i roi mewn ffordd arall, mae gwasanaeth rheithgor, fel braint a rhwymedigaeth dinasyddiaeth, yn agored i'r rhai sy'n siarad iaith y wladwriaeth. Mae dinasyddiaeth, felly, yn cael ei diffinio'n rhannol yn nhermau medruswydd ieithyddol. Yn Iwerddon, fodd bynnag, nid yw Deddf Rheithgorau (Iwerddon) 1976 yn cynnwys unrhyw ddarpariaeth sydd yn gosod gofynion ieithyddol. Mae adran 6 y ddeddf honno yn dweud fod pob dinesydd sydd dros 18 oed ac o dan 70 oed, ac sydd â'i enw'n ymddangos ar y gofrestr etholiadol, yn gymwys i wasanaethu ar reithgor, ond nid yw'n nodi unrhyw ofyniad o ran medruswydd iaith.³⁶

Dinasyddiaeth yng Nghymru - Y Dimensiwn Ieithyddol

Nid oes unrhyw beth anarferol nac afresymol yn y cysylltiad hwn rhwng dinasyddiaeth ac iaith. Mae'r gallu i ddarllen, ysgrifennu a siarad Saesneg yn un o'r amodau ar gyfer caffael dinasyddiaeth, trwy'r broses dinasyddiad, yn Unol Daleithiau America.³⁷ Ond mae i'r ddarpariaeth o fewn y Ddeddf Rheithgorau 1974, sydd yn gwahardd darpar-reithwyr nad ydynt yn siarad Saesneg, arwyddocâd arbennig ar gyfer y cysyniad o ddinasyddiaeth fel y mae yn berthnasol yng Nghymru. Er bod yn rhaid i reithwyr siarad Saesneg, nid oes unrhyw ddarpariaeth sy'n galluogi llys i'w gwneud yn ofynnol i'r holl reithwyr siarad Cymraeg, neu Gymraeg a Saesneg. Mae'r rhai sydd yn dadlau o blaid diwygio'r drefn bresennol yn mynnu fod dinasyddiaeth yng Nghymru yn seiliedig ar yr egwyddor o gydraddoldeb ieithyddol rhwng y Gymraeg a'r Saesneg. Felly, mae'r rheolau presennol ar gymhwyster gwasanaeth rheithgor, fel y maent yn gymwys yng Nghymru, yn groes i ysbryd y polisi iaith cenedlaethol.³⁸

Roedd y papur ymgynghori a baratowyd gan Y Swyddfa ar gyfer Diwygio Cyfiawnder Troseddol yn cyfeirio at y sefyllfa yng Nghanada a Seland Newydd. Mae gan Ganada bolisi cenedlaethol wedi ei atgyfnerthu gan ddeddfwriaeth a chan ei chyfansoddiad, sy'n trin Saesneg a Ffrangeg fel ieithoedd swyddogol cyfartal. Gellir olrhain y polisi hwn

³⁶ Mae darpariaethau eraill yn ymwneud â grwpiau sydd wedi eu heithrio o'r broses mewn rhyw ffordd - nid oes unrhyw sôn am gymhwyster ieithyddol, fodd bynnag. Gweler Deddf Rheithgorau 1976, a. 8-9.

³⁷ Gweler Deddf Mewnfudo a Dinasyddiaeth 1952 (fel y'i diwygiwyd), a. 312 (a), sydd yn dweud:

'No person except as otherwise provided in this title shall hereafter be naturalized as a citizen of the United States upon his own application who cannot demonstrate-

(1) an understanding of the English language, including an ability to read, write, and speak words in ordinary usage in the English language: provided, that the requirements of this paragraph relating to ability to read and write shall be met if the applicant can read or write simple words and phrases to the end that a reasonable test of his literacy shall be made and that no extraordinary or unreasonable conditions shall be imposed upon the applicant; and

(2) a knowledge and understanding of the fundamentals of the history, and of the principles and form of government, of the United States'.

³⁸ Gweler Deddf Iaith Gymraeg 1993, ac yn arbennig adran 22 o'r ddeddf honno. Fel yr wyf yn ysgrifennu mae Mesur y Gymraeg y Cynulliad Cenedlaethol yn yr arfaeth.

i ddarpariaeth Deddf Gogledd America Brydeinig 1867, a sefydlodd statws dominiwn ar gyfer Canada gan osod seiliau'r cyfansoddiad, a hynny'n cynnwys ei darpariaethau ieithyddol.³⁹

Mae Siarter Hawliau a Rhyddfrefiniau Canada yn offeryn canolog yng nghyfansoddiad modern y wlad, gan ffurfio rhan gyntaf Deddf Cyfansoddiad 1982. Mae'n cadarnhau dwyieithrwydd swyddogol Canada fel gwladwriaeth ffederal, a dwyieithrwydd talaith Brunswick Newydd.⁴⁰ Mae Deddf Ieithoedd Swyddogol (Canada) 1988 yn rhoi'r hawl i bartïon yn y Llys Ffederal i dribiwnlys sy'n siarad yr iaith swyddogol.⁴¹ Yn berthnasol i'r dadansoddiad hwn mae'r ffaith bod Cod Troseddol Canada'n rhoi'r hawl i'r sawl a gyhuddir i gael ei brofi gerbron barnwr a rheithgor sy'n siarad ei iaith swyddogol.⁴²

Mae Canada, wrth gwrs, yn wlad sofran, annibynnol, ac y mae Saesneg a Ffrangeg yn ieithoedd swyddogol y wladwriaeth o dan y cyfansoddiad. Mae Cymru, wrth gwrs, yn rhan o wladwriaeth y Deyrnas Unedig, ac yn rhan o awdurdodaeth gyfreithiol Cymru a Lloegr, ac nid yw datganoli wedi cael fawr effaith ar weinyddu cyfiawnder troseddol yng Nghymru.⁴³ Er bod gan y Gymraeg statws cyfreithiol cydnabyddedig yng Nghymru nid oes ganddi statws swyddogol ar draws y Deyrnas Unedig. Ac eto, tybed? Mae'r ddeddfwriaeth sy'n penderfynu'r cymwysterau ar gyfer dinasyddiaeth Brydeinig yn cynnwys darpariaethau sy'n ymwneud â chymhwysedd ieithyddol. Mae Deddf Cenedligrwydd Prydeinig 1981 yn darparu fod gwybodaeth o Aeleg yr Alban, y Gymraeg neu'r Saesneg yn bodloni un o'r meini prawf ar gyfer dinasyddiaeth Brydeinig.⁴⁴ Gan nad oes yn y Deyrnas Unedig unrhyw offeryn neu ddeddfwriaeth sy'n datgan yn eglur ei hieithoedd swyddogol, gellir dweud mai'r ddarpariaeth hon yw'r peth agosaf at ddatganiad i'r perwyl hwnnw.

Fodd bynnag, nid oes unrhyw sôn am Aeleg yr Alban na'r Gymraeg yn rheolau cymhwyster gwasanaeth rheithgor. Mor belled ag y mae gwasanaeth rheithgor yn

³⁹ Deddf Gogledd America Brydeinig 1867, a. 133. Mae'r adran hon yn cadarnhau statws swyddogol a chyfansoddiadol y Saesneg a'r Ffrangeg.

⁴⁰ Yn benodol, mae a.16 yn darparu, '(1) English and French are the official languages of Canada and have the equality of status and equal rights and privileges as to their use in all institutions of the Parliament and government of Canada. (2) English and French are the official languages of New Brunswick and have equality of status and equal rights and privileges as to their use in all institutions of the legislature and government of New Brunswick. (3) Nothing in this Charter limits the authority of Parliament or a legislature to advance the equality of status or use of English and French.'

⁴¹ Mae a.16 Deddf Ieithoedd Swyddogol 1988 yn datgan: '(1) Every federal court, other than the Supreme Court of Canada, has the duty to ensure that (a) if English is the language chosen by the parties for proceedings conducted before it in any particular case, every judge or other officer who hears those proceedings is able to understand English without the assistance of an interpreter; (b) if French is the language chosen by the parties for proceedings conducted before it in any particular case, every judge or other officer who hears those proceedings is able to understand French without the assistance of an interpreter; and (c) if both English and French are the languages chosen by the parties for proceedings conducted before it in any particular case, every judge or other officer who hears those proceedings is able to understand both languages without the assistance of an interpreter'.

⁴² Gweler Cod Troseddol Canada, a. 530.

⁴³ Gweler trafodaeth Jane Jones, uchod.

⁴⁴ Gweler Deddf Cenedligrwydd Prydeinig 1981, a. 6(1), Atodlen 1, para.1(c).

y cwestiwn, nid yw siaradwyr Gaeleg yr Alban a Chymraeg yn ddinasyddion. Mae goblygiadau diddorol i hyn. Gall personau sydd wedi eu geni ym Mhatagonia, ac sydd yn rhugl yn yr iaith Sbaeneg a'r Gymraeg (ond nid y Saesneg), fod yn gymwys, ar sail ieithyddol, i gael statws dinasyddiaeth Brydeinig. Byddent yn cael yr hawl i bleidleisio ac, yn ymddangosiadol, yn cael eu harddel fel dinasyddion llawn. Fodd bynnag, ni fyddent yn gymwys i gyflawni gwasanaeth rheithgor oherwydd darpariaethau adran 10 o Ddeddf Rheithgorau 1974, a fyddai'n eu hanghymhwyso ar sail eu diffyg hyfedredd mewn Saesneg. Ni fyddai'r ffaith eu bod yn gallu siarad un o'r 'ieithoedd swyddogol' a sicrhodd iddynt eu dinasyddiaeth Brydeinig, (h.y., Cymraeg), yn cyfrif ar gyfer y dibenion hyn.

Y Profiad Gwyddelig

Trown ein golygon yn awr at sefyllfa'r Wyddeleg o fewn Gweriniaeth Iwerddon. Wrth gwrs, mae'r Wyddeleg yn iaith swyddogol gwladwriaeth sofran, annibynnol.⁴⁵ Mae Erthygl 8, Cyfansoddiad Iwerddon, yn datgan:

1. Yr iaith Wyddeleg fel yr iaith genedlaethol yw'r brif iaith swyddogol.
2. Mae'r iaith Saesneg yn cael ei chydabod fel ail iaith swyddogol.
3. Gall darpariaeth, fodd bynnag, gael ei wneud yn ôl y gyfraith ar gyfer defnydd llwyr o'r naill neu'r llall o'r dywededig ieithoedd ar gyfer unrhyw un neu fwy o ddibenion swyddogol, naill ai trwy'r Wladwriaeth gyfan neu mewn unrhyw ran ohoni.⁴⁶

Mae'r darpariaethau hyn o fewn y Cyfansoddiad Gwyddelig yn atseinio'r cyd-destun hanesyddol a dylanwad meddylfryd y mudiad cenedlaethol a oedd yn awyddus i ddiffinio gwerthoedd sylfaenol y wladwriaeth Wyddelig. Roedd awduron y cyfansoddiad yn cydnabod iaith fel dangosydd pwerus o genedligrwydd, ac yn ei gweld fel ffordd o wahaniaethu'r genedl oddi wrth y pŵer tramor, ac o ddarparu symbol grymus o'r genedl organig.⁴⁷ Fel y dywedodd prif bensaer y cyfansoddiad, i'r Gwyddelod roedd yr iaith Wyddeleg, '... yn rhan hanfodol o'n cenedligrwydd'.⁴⁸

Yn dilyn annibyniaeth, cafwyd polisi o hyrwyddo'r iaith mewn ysgolion, polisi a ddisgrifiwyd fel 'Gaelicisation'.⁴⁹ I ryw raddau, gwelwyd y syniad o'r 'iaith genedlaethol' fel 'prif iaith swyddogol' yn cael ei weithredu mewn bywyd cyhoeddus, ac yn enwedig yng nghyswllt

⁴⁵ Dylid hefyd nodi fod yr iaith yn cael ei siarad gan nifer o'r boblogaeth yng Ngogledd Iwerddon, ac y mae ymgyrch ar droed i roi iddi statws swyddogol yn y rhan honno o'r Deyrnas Unedig. Yn dilyn Cytundeb Belffast 1998, cydnabu'r D.U. ei chyfrifoldeb tuag ati, a thuag at Sgoteg Ulster. Mae'r D.U. wedi cydnabod ei chyfrifoldeb tuag at y ddwy iaith o dan Siarter Ewrop ar gyfer ieithoedd Rhanbarthol neu Leiafrifol. Un o'r mudiadau sy'n ymgyrchu dros hawliau siaradwyr yr Wyddeleg yng Ngogledd Iwerddon yw POBAL, <http://www.pobal.org>

⁴⁶ *Bunreacht na hEireann* (Cyfansoddiad Iwerddon) (1937), Erthygl 8.

⁴⁷ Gweler Terrence Brown, *Ireland, A Social and Cultural History 1922–1985* (Llundain: Fontana, 1985), t. 279.

⁴⁸ Gweler Eamon de Valera, *Language and the Irish Nation* (araith wedi ei darlledu ar Radio Eireann, 17 Mawrth 1943).

⁴⁹ Gweler Thomas Hennessey, *A History of Northern Ireland 1920–1996* (Basingstoke: Macmillan, 1997), t. 74.

gweinyddu cyfiawnder. Er enghraifft, roedd Deddf Ymarferwyr Cyfreithiol (Cymwysterau) 1929 yn ei gwneud hi'n ofynnol i fargyfreithwyr a chyfreithwyr gael 'gwybodaeth gymwys' o'r iaith Wyddeleg, ac, yn yr un modd, roedd Deddf Llysoedd Cyfiawnder 1924 yn ei gwneud yn ofynnol i'r farnwriaeth gael peth meistrolaeth o'r iaith.⁵⁰

Ond, i ba raddau yr oedd rhethreg fras y Cyfansoddiad Gwyddelig yn cyd-fynd â'r realiti? Er dyfodiad annibyniaeth, gwelwyd dirywiad parhaus yn yr iaith Wyddeleg fel iaith lafar, gyda'r Saesneg yn ei disodli fel iaith feunyddiol y rhan helaethaf o'r boblogaeth.⁵¹ Tra bod yr iaith wedi ei chodi i safle dyrchafedig yn y Cyfansoddiad, nid oedd gan siaradwyr yr iaith unrhyw hawliau pendant i dderbyn gwasanaethau trwy gyfrwng yr iaith. Roedd diffyg mecanweithiau ymarferol i hyrwyddo'r iaith ym mywyd y bobl. Arhosodd y diwylliant ieithyddol o fewn y llysoedd yn gadarn Seisnig, ac er gwaethaf ymdrechion yma ac acw i greu termau cyfreithiol Gwyddelig, nid oedd digon o gynllunio tymor hir ar gyfer defnyddio'r iaith yn y llysoedd. Roedd ffurflenni swyddogol cyfreithiol, fel arfer, yn Saesneg yn unig, ac anaml y byddai cyfreithwyr yn medru darparu unrhyw wasanaethau cyfreithiol ystyrion trwy gyfrwng yr iaith Wyddeleg.⁵²

Yn ogystal, erbyn dechrau'r 1980au, roedd y wladwriaeth wedi peidio â darparu fersiynau Gwyddeleg o ddeddfwriaeth ac offerynnau statudol, fel yr oedd yn ofynnol yn unol ag Erthygl 25 y Cyfansoddiad, gyda dim ond fersiwn Saesneg yn cael ei ddarparu yn aml. Roedd hyn yn sefyllfa a fu'n destun beirniadaeth yn y Goruchaf Lys.⁵³ Ers hynny, cafwyd ymdrechion i ddatrys y sefyllfa.⁵⁴ Eto, roedd difaterwch lwerddon tuag at yr iaith genedlaethol, a'i thueddiad i ddiystyru rhesymeg a diben Erthygl 8, yn cael ei adlewyrchu yn ei methiant, tan yn ddiweddar, i fynnu bod Gwyddeleg yn ennill statws iaith swyddogol llawn o fewn yr Undeb Ewropeaidd.⁵⁵

Bellach, mae'r wladwriaeth yn lwerddon yn cymryd camau mwy cadarnhaol i hyrwyddo ac amddiffyn yr iaith. Mae Deddf Ieithoedd Swyddogol (lwerddon) 2003 yn debyg iawn i Ddeddf Iaith Gymraeg (DU) 1993 mewn sawl ystyr, gan ei bod yn hyrwyddo'r defnydd o'r iaith Wyddeleg ac yn ei gwneud yn ofynnol i gyrff cyhoeddus gyflwyno dogfennau polisi neu 'gynlluniau' sy'n nodi sut y maent yn bwriadu darparu a datblygu gwasanaethau trwy gyfrwng yr Wyddeleg.⁵⁶ Mae'r cynlluniau hyn yn cael eu cymeradwyo gan weinidog dynodedig yn y llywodraeth, ac yn cael eu hadolygu bob tair blynedd. Yn ogystal, ceir darpariaethau penodol sydd yn delio â sefyllfa'r Wyddeleg o fewn y gyfundrefn

⁵⁰ Gyda rhai eithriadau. Rhoddir crynodeb o sefyllfa gyfansoddiadol yr Wyddeleg gan James Casey, *Constitutional Law in Ireland* (Dulyn: Roundhall, 2000), tt. 73–7.

⁵¹ Gweler Liam Kennedy, *Colonialism, Religion and Nationalism in Ireland* (Belfast: Institute of Irish Studies, 1996), tt. 204–8.

⁵² Mae'r gwahaniaeth rhwng y rhethreg a'r realiti yn cael ei drafod gan Niamh Nic Shuibhne, 'First Among Equals? Irish language and the law' (1999), 93(2) *Law Society Gazette* (Ireland) 16, tt. 18–9.

⁵³ Gweler *O'Beolain v. Fahy and Others* (2001) 2 IR 279.

⁵⁴ Rhoddir ystyriaeth i'r ddyletswydd o ddarparu fersiynau Gwyddeleg o ddeddfwriaeth gan John Smith, 'Legislation in Irish – a lot done, more to do' (2004) 9(3), *Bar Review* 91.

⁵⁵ Gweler, ymhellach, Pádraig Breandán Ó Laighin, *Towards the Recognition of Irish as an Official Working Language of the European Union*, www.cnag.ie/nuacht/polb.htm. Er 1 Ionawr 2007, mae'r Wyddeleg yn iaith swyddogol yn lwerddon.

⁵⁶ Daeth y Ddeddf yn weithredol ar 14 Gorffennaf 2003.

gyfreithiol. Yn benodol, mae adran 7 yn ei gwneud yn ofynnol i ddeddfau gael eu cyhoeddi ar yr un pryd mewn Gwyddeleg a Saesneg, ac y mae adran 8 yn cadarnhau hawl unigolion i ddefnyddio'r Wyddeleg mewn achosion llys. Hwn yw'r unig hawl penodol sydd gan siaradwyr yr Wyddeleg o fewn y ddeddf. Mae darpariaethau eraill yn amlinellu rhwymedigaethau ieithyddol cyrff cyhoeddus. Yn hyn o beth, mae deddfwriaeth iaith Iwerddon yn ymdebygu llawer i'r hyn a geir yng Nghymru.

Gan droi at y mater dan sylw, sef rheithgorau dwyieithog, bu'r pwnc yn destun ystyriaeth gyfreithiol yn achos *MacCarthaigh v. Iwerddon*.⁵⁷ Cyhuddwyd MacCarthaigh o ladrad, a dywedodd ei fod yn dymuno cynnal ei amddiffyniad trwy gyfrwng yr iaith Wyddeleg. Roedd y treial i gymryd lle yn Nulyn. Rhoddodd gais i'r barnwr i gael rheithgor a oedd yn siarad Gwyddeleg, gan ddibynnu ar Erthygl 8 y Cyfansoddiad i gefnogi ei gais. Gwrthwynebodd yr erlyniad y cais, gan gyfeirio at Erthygl 38.5 o'r Cyfansoddiad, sy'n gwarantu'r hawl i gael treial gan reithgor, ac i gynnal achosion, gan gynnwys achosion Americanaidd, a oedd yn cefnogi'r egwyddor o ddethol rheithwyr ar hap o'r gymuned gyfan er mwyn sicrhau rheithgor a oedd yn gynrychioliadol.

Gohiriwyd y treial tra bod y diffynnydd yn ceisio adolygiad barnwrol yn yr Uchel Lys er mwyn cael penderfyniad awdurdodol ar y mater. Gwrthododd yr Uchel Lys gais y diffynnydd am reithgor a oedd yn siarad Gwyddeleg, penderfyniad a gadarnhawyd yn ddiweddarach gan y Goruchaf Lys. Sail sylfaenol y penderfyniad oedd y byddai gwysio rheithgor a fedrai siarad Gwyddeleg yn eithrio tua 80 y cant o'r boblogaeth o gronfa'r rheithwyr cymwys, ac y byddai hyn, o ganlyniad, yn cyfaddawdu'n llwyr natur gynrychioliadol y rheithgor.

Daethpwyd i'r casgliad, ar sail y dadleuon a gyflwynwyd, bod yr angen i ddewis rheithwyr ar hap o blith y gymuned gyfan yn bwysicach na chais y siaradwr Gwyddeleg i gael tribiwnlys oedd yn siarad ei iaith. Cyfeiriodd y Goruchaf Lys at nifer o awdurdodau ac achosion sy'n pwysleisio'r pwysigrwydd bod rheithgor yn gynrychioliadol o'r gymuned gyfan, gan gynnwys *de Burca a Anderson v. Twrnai Cyffredinol*,⁵⁸ a oedd wedi arwain at gyflwyno Deddf Rheithgorau 1976.⁵⁹

Bu'r dyfarniad hwn yn destun beirniadaeth yn Iwerddon ar y sail nad yw'n gyson â statws cyfansoddiadol yr iaith Wyddeleg fel iaith swyddogol gyntaf y wladwriaeth.⁶⁰ Nid yw'r drydedd adran yn Erthygl 8, sy'n datgan y meddir creu darpariaeth gyfreithiol ar gyfer y defnydd o'r naill iaith neu'r llall (neu, o ddyfynnu'r ddarpariaeth: 'provision may, however, be made by law for the exclusive use of either of the said languages for any one or more official purposes') yn cyfiawnhau'r penderfyniad. Fel sy'n cael ei bwysleisio yn Erthygl 8.3 y Cyfansoddiad, mae eithrio o'r egwyddor mai'r Wyddeleg yw'r iaith swyddogol gyntaf yn gofyn am ddarpariaeth gyfreithiol. Nid oes unrhyw adran yn Neddf Rheithgorau (Iwerddon) 1976 yn caniatáu eithriad o'r fath. Yr unig ddarpariaeth a allai gyfiawnhau'r

⁵⁷ (1999) 1 IR 200.

⁵⁸ (1976) IR 38.

⁵⁹ (1999) 1 IR 200, yn ôl y Prif Ustus Hamilton, t. 206.

⁶⁰ Gweler Gearoid Carey, 'Criminal Trials and Language Rights' (2003), 13 (1), *Irish Criminal Law Journal* 15, a (2003), 13 (3), *Irish Criminal Law Journal* 5.

penderfyniad yw adran 11 o Ddeddf 1976, sydd yn datgan y dylid ffurfio rheithgor trwy ddewis ar hap neu ddull cyffelyb sydd yn sicrhau nad oes gwahaniaethu mewn unrhyw ffordd. Fodd bynnag, fel y byddwn yn ystyried yn ddiweddarach, mae'n bosibl, gan ddefnyddio'r mecanwaith dethol ar hap, sicrhau rheithwyr sy'n siarad Gwyddeleg ac sydd yn cynrychioli'r gymuned gyfan. Mae hawlio bod adran 11 o Ddeddf Rheithgorau 1976 yn medru creu eithriad cyfreithiol i'r egwyddor ieithyddol a geir yn Erthygl 8 yn ddadleuol iawn, a gellir cwestiynu a yw'r fath ddehongliad yn cydymffurfio â'r egwyddorion cydnabyddedig wrth ddehongli statudau.

Os hyn oedd sail wirioneddol y dyfarniad, methodd y Goruchaf Lys â'i fynegi yn glir wrth gyfeirio at ystyr ac arwyddocâd Erthygl 8 y Cyfansoddiad ac egluro sut y gellid diystyru'r Erthygl yn yr achos hwn. Gwaetha'r modd, nid yw'r datblygiadau diweddar yn Iwerddon yn cynnig llawer o obaith i siaradwyr yr Wyddeleg ynglŷn â'r ddadl dros reithgorau dwyieithog. Cyhoeddodd Comisiwn Diwygio'r Gyfraith yn Iwerddon bapur cynhwysfawr ar y rheithgor ym mis Mawrth 2010.⁶¹ Ymysg y pynciau a gafodd ystyriaeth oedd rheithgorau dwyieithog. Ar ôl pwyso a mesur y dadleuon, daethpwyd i'r casgliad hwn:

The Commission concurs with the approach taken in the *MacCarthaigh* case and considers that it would not be desirable to make provision for all-Irish juries. The Commission considers that confidence in the jury system is best preserved through selecting jurors for all cases from a broad cross-section of the community, including cases where a defendant would prefer an Irish speaking jury. The Commission is also conscious that there would be significant administrative difficulties in selecting a panel of jurors competent in the Irish language particularly in cases being tried outside Irish speaking areas. Additionally, the Commission considers that it is important that persons other than the defendant should be able to comprehend the proceedings in court.⁶²

Prin ddeufis ar ôl cyhoeddi'r adroddiad hwn, cafwyd dyfarniad yr Uchel Lys yn *Ó'Maicín v Éire & Others*.⁶³ Gwrthododd yr Uchel Lys gais diffynnydd a oedd am gael ei brofi gan reithgor a siaradai Wyddeleg mewn achos troseddol yn rhanbarth Galway. Er bod hanner y boblogaeth yno â pheth meistrolaeth o'r iaith, byddai dethol rheithgor a siaradai Wyddeleg yn gofyn am ymyrraeth â'r egwyddor o ddethol ar hap o blith y boblogaeth yn gyffredinol. Ym marn yr Ustus Murphy:

A jury is selected from the electoral register of that jury district. The selection is made by random sampling. The selection cannot be restricted in any way, for example, by way of political affiliation, religious belief, cultural identity or otherwise ... the random selection is an integral part of the jury. It would be absurd to say that the basis for jury selection should be otherwise than a random selection of a jury.⁶⁴

⁶¹ Gweler *Law Reform Commission, Consultation Paper: Jury Service*, LRC CP 61-2010, Mawrth 2010.

⁶² *Ibid*, para. 4.99.

⁶³ (2010) IEHC 179

⁶⁴ *Ibid*, para. 3.

Un o ganlyniadau pellgyrhaeddol yr agwedd meddwl hwn yw na ellir datgan yn ffyddiog y ceir yn lwerddon y math o ddwyieithrwydd sefydliadol sydd i'w ganfod yng Nghanada. Nid yw Erthygl 8 y Cyfansoddiad Gwyddelig yn ddatganiad cywir na gonest o wir statws yr Wyddeleg, ac y mae cydnabod hyn yn hanfodol er mwyn cael trafodaeth onest ar sefyllfa israddol yr iaith. Mae'n anffodus na roddodd yr Uchel Lys na'r Goruchaf Lys yn lwerddon ystyriaeth fanwl i'r trefniadau a geir yng Nghanada wrth ymdrin â dwyieithrwydd yn y llysoedd. Gall y dimensiwn ieithyddol o fewn Cyfansoddiad Canada ddarparu gwell cynsail na'r achosion o'r Unol Daleithiau America y cyfeiriwyd atynt yn y Goruchaf Lys.

Yng nghyswilt y cwestiwn iaith a'i berthynas â gwasanaeth rheithgor, mae sefyllfaoedd lwerddon a Chanada yn gwrthgyferbynnu'n llwyr, ac nid yw'n hawdd dod o hyd i sail resymegol gyfreithiol ar gyfer y gwahaniaeth. Efallai nad mewn egwyddorion cyfraith mae canfod yr ateb, ac mai cryfder economaidd a gwleidyddol yr iaith Ffrangeg sy'n ei gwahaniaethu oddi wrth yr Wyddeleg. Oherwydd hyn, mae gan Ganada bolisi cyflawn a datblygedig i hyrwyddo dinasyddiaeth ddwyieithog, polisi sy'n cael ei weithredu yn y llysoedd troseddol. Nid yw Canada yn aberthu'r egwyddor sylfaenol o ddwyieithrwydd ar allor ystadegau ynglŷn â phoblogaeth. Ym Mrunswick Newydd, er enghraifft, mae tua 30 y cant o'r boblogaeth yn siarad Ffrangeg fel iaith gyntaf, sef canran sydd ychydig yn fwy na siaradwyr Cymraeg yng Nghymru neu siaradwyr yr Wyddeleg yn lwerddon.⁶⁵ Fel ag yng Nghymru ac lwerddon, mae amrywiadau o fewn y dalaith, gyda rhai ardaloedd â chanran uwch o siaradwyr Ffrangeg nag eraill. Ond, pan ddaw hi yn fater gwasanaeth rheithgor, nid yw'r egwyddor o gydraddoldeb ieithyddol yn cael ei ddisodli ym Mrunswick Newydd nac yng ngweddill Canada, er mai iaith leiafrifol yw'r Ffrangeg yn y rhan fwyaf o'r taleithiau.⁶⁶

Er mwyn gwarantu hawl y diffynnydd i reithgor sy'n siarad ei iaith, mae'n rhaid aberthu rhywfaint ar yr egwyddor o ddethol ar hap gan mai dewis rheithwyr ar hap o blith y rhai sy'n gallu siarad Ffrangeg a wneir. Felly, mae'r egwyddor o gydraddoldeb ieithyddol yn cael ei gynnal er gwaethaf yr amrywiadau demograffig a'u heffaith ar y dull o ddethol ar hap.⁶⁷ Yn y bôn, mae hyn yn arwydd fod cydraddoldeb rhwng y Saesneg a Ffrangeg yn bolisi sylfaenol y wladwriaeth, ac ni ellir ei ddarostwng gan bryderon am fanteision dethol rheithgor ar hap.

⁶⁵ Gweler *New Brunswick at the Dawn of a New Century - Discussion paper on demographic issues affecting New Brunswick*, www.gov.nb.ca/legis/comite/demog/index.htm : gweler hefyd, Paul Godin, 'The New Brunswick Experience: The Practice of the English Common Law in the French Language' (2001), 1 *Cylchgrawn Cyfraith Cymru* 41.

⁶⁶ Ac eithrio Quebec, lle mai Ffrangeg yw iaith y mwyafrif, a mae siaradwyr Saesneg felly yn elwa o'r rheol sy'n sicrhau medrusrwydd ieithyddol y rheithgor. Yn Quebec, y Ffrangeg yw'r unig iaith swyddogol daleithiol, ac er bod rhai elfennau o'r system gyfreithiol yno yn dilyn Cod Sifil Quebec, mae'r gyfraith droseddol yn dod o dan awdurdodaeth Llywodraeth Ffederal Canada. Gweler ymhellach,, Richard Jones, 'Politics and the Reinforcement of the French Language in Canada and Quebec', yn A. I. Silver (gol.), *An Introduction to Canadian History* (Toronto: Canadian Scholars Press, 1991), ff. 330–50.

⁶⁷ Ceir rhagor o sylwadau gan Neil Vidmar, 'The Canadian Criminal Jury: Searching for a Middle Ground' (1999), 62 (2), *Law and Contemporary Problems*, 141.

Safonau Ewropeaidd

O safbwynt deddfeg ryngwladol, gellir honni mai'r hyn a geir o fewn y ddadl dros reithgorau dwyieithog yw'r galw am greu hawliau neilltuol i leiafrif ieithyddol, neu, o ddyfynnu Kymlicka, 'group-differentiated rights'.⁶⁸ Mae creu hawliau neilltuol o'r fath yn aml yn codi cwestiynau ynglŷn â'r cydbwysedd rhwng sicrhau hawliau i'r grŵp lleiafrifol a pharchu hawliau'r mwyafrif. Yn ogystal, rhaid i hawliau'r grŵp lleiafrifol, fel grŵp, gymryd ystyriaeth o hawliau unigol aelodau o'r grŵp hwnnw.

Mae'r ddadl dros reithgorau dwyieithog hefyd yn tynnu ar y syniad o'r angen i gymryd camau positif pendant er lles y lleiafrif, sef gwahaniaethu positif. Gellir cyfiawnhau hyn mewn sefyllfa lle mae'r diwylliant lleiafrifol yn cael ei roi dan anfantais o'i gymharu â'r diwylliant dominyddol. Felly, y ffordd o unioni'r cam yw creu hawl neilltuol ar gyfer y lleiafrif.⁶⁹ Mewn geiriau eraill, mae sicrhau cydraddoldeb yn gofyn am ffurf o wahaniaethu cadarnhaol neu weithredu cadarnhaol o blaid y grŵp lleiafrifol. Cyn belled nad yw'r hawliau gwahaniaethol yn tarfu ar hawliau dynol sylfaenol unigolion, â'u bod yn gymesur i gwrdd â'r diffyg, yna mae modd cyfiawnhau camau gweithredu cadarnhaol o blaid yr iaith leiafrifol.⁷⁰ Gellir dadlau fod camau cadarnhaol o'r fath yn gyson ag egwyddorion rhyddfrydol a chyffredinol o blaid rhyddid unigolion, sef y rhyddid i berthyn i grŵp diwylliannol, a'r hawl i hunaniaeth ddiwylliannol (ac ieithyddol).

Felly, mae creu hawliau gwahaniaethol yn angenrheidiol er mwyn creu hinsawdd lle gall y diwylliant lleiafrifol gael mynegiant mewn ffordd y mae'r diwylliant dominyddol yn cymryd yn ganiataol.⁷¹ Mae Erthygl 9 Siatel Ewrop ar gyfer leithoedd Rhanbarthol neu Leiafrifol, sy'n delio â gweinyddu cyfiawnder yn arbennig o berthnasol yn y cyd-destun hwn. Mae Erthygl 9, paragraff 1 (a) (ii) yn gofyn i wladwriaethau ganiatáu siaradwyr yr iaith leiafrifol i'w ddefnyddio yn y llys ac mewn gwrandawriadau tribiwnlys (ar yr amod nad yw'n amharu ar weinyddu cyfiawnder).⁷² O'r dechrau, yn achos yr iaith Gymraeg, roedd y DU yn barod i arwyddo'r paragraff hwn gan ei fod wedi ei sicrhau eisoes yn Neddf Iaith 1993.⁷³

Fodd bynnag, y paragraff nad yw wedi cael ei fabwysiadu hyd yn hyn o ran yr iaith Gymraeg yw paragraff 1 (a) (i), sydd yn datgan y dylid sicrhau bod y llysoedd troseddol, ar gais un o'r partiön, yn cynnal yr achos yn yr iaith leiafrifol neu ranbarthol.⁷⁴ Mae dwy nodwedd ddiddorol ynglŷn â'r paragraff arbennig hwn. Yn gyntaf, gall achosion gael eu cynnal yn yr iaith leiafrifol ar gais un o'r partiön. Mewn geiriau eraill, nid gan y diffynnydd yn unig mae'r hawl i bennu iaith y gwrandawriad. Gall y cais ddod oddi wrth, er enghraifft,

⁶⁸ Gweler Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights* (Rhydychen: Gwasg Clarendon, 1995), t. 6.

⁶⁹ *Ibid.*, tt. 108–16.

⁷⁰ Gweler Joshua Castellino, 'Affirmative Action for the Protection of Linguistic Rights: An Analysis of International Human Rights; Legal Standards in the context of the Protection of the Irish Language' (2003), 25 (1), *Dublin University Law Journal*, tt. 1–43.

⁷¹ Kymlicka, t. 126.

⁷² Gweler Siatel Iaith Ewrop, Rhan III, Erthygl 9. Mae'r erthygl hon yn cyfyngu'r darpariaethau i'r rhanbarthau barnwrol hynny lle ceir nifer digonol o'r boblogaeth sy'n defnyddio'r iaith leiafrifol.

⁷³ Deddf yr Iaith Gymraeg 1993, a. 22.

⁷⁴ Erthygl 9 para 1 a (i).

yr achwynydd neu'r erlynydd. Yn ail, os yw'r gwrandawriad i'w gynnal drwy gyfrwng yr iaith leiafrifol, gellir dadlau y byddai'n ofynnol i'r tribiwnlys dan sylw fod yn rhugl yn yr iaith honno. Drwy gynnal y trafodion yn yr iaith leiafrifol, rhaid i'r personél allweddol fod yn rhugl yn yr iaith honno.

Gellir honni mai hwn yw'r dehongliad cywir o'r ddarpariaeth hon, neu, fel arall, pa fantais ychwanegol fyddai Erthygl 9, paragraff 1 (a) (i) yn ei chynnig dros yr hyn a geir ym mharagraff 1 (a) (ii)? Mae hyn hefyd yn esbonio pam nad yw paragraff 1 (a) (i) wedi ei fabwysiadu mewn perthynas â'r iaith Gymraeg – y rhwystr i'r paragraff hwn gael ei weithredu yng Nghymru yw'r ffaith nad oes yma'r hawl i alw rheithgorau dwyieithog. Felly nid yw'n bosibl cynnal yr achos yn gyfan gwbl yn y Gymraeg o flaen tribiwnlys sy'n siarad yr iaith.⁷⁵ Pe byddai'r gyfraith yn caniatáu rheithgorau dwyieithog, byddai hynny'n galluogi'r wladwriaeth i gydymffurfio â'r darpariaethau hyn.

Hyd yn oed os nad yw Siarter Ewrop ar gyfer leithoedd Rhanbarthol neu Leiafrifol yn ddim mwy na dogfen bolisi sy'n rhoi set o werthoedd ynglŷn â thrin leithoedd lleiafrifol, mae'n cydnabod yr angen i gymryd camau ymarferol os yw amlieithrwydd i ddod yn realiti cymdeithasol. Byddai cyflwyno rheithgorau dwyieithog yng Nghymru yn gyson â darpariaethau'r Siarter ac mae'r Siarter yn cynnig dimensiwn pellach i'r drafodaeth ac yn ysbrydoli deialog adeiladol.

Achosion teg a chyfiawnder troseddol

Os oes yna ddadl dros estyn y fraind a'r cyfrifoldeb o wasanaethu ar reithgorau i siaradwyr yr Wyddeleg a'r Gymraeg fel grwpiau ieithyddol ar sail eu dinasyddiaeth, sut dylai'r pŵer i orchymyn rheithgor dwyieithog gael ei weithredu? Mae'r ddwy iaith a'u siaradwyr yn rhannu rhai nodweddion sy'n arwyddocaol iawn i'r ddadl hon. Yn gyntaf, maent yn ieithoedd lleiafrifol o fewn eu tiriogaethau, hynny yw, maent yn cael eu siarad gan tua 20 y cant o'r boblogaeth. Yn ail, mae bron yr holl siaradwyr Cymraeg a'r siaradwyr Gwyddeleg hefyd yn siarad Saesneg. Maent i gyd yn ddwyieithog.

Nid oes yma ddadl y dylai bod yn ddwyieithog fod yn gymhwyster ar gyfer gwasanaeth rheithgor yn Iwerddon a Chymru. Byddai hynny'n gam afresymol ac yn anghymesur â'r hyn y ceisir ei gyflawni, gan y byddai'n gwahardd y mwyafrif, sy'n siarad Saesneg yn unig, o wasanaeth rheithgor. Felly, rhaid sefydlu mecanwaith a fyddai'n galluogi'r llysoedd i benderfynu pryd y byddai rheithgor dwyieithog yn angenrheidiol.

Gadewch i ni ystyried y ddadl o'r safbwynt unigolyddol. Gellir mynnu mai hawl diffynnydd i achos teg yn unol ag Erthygl 6 o Gonfensiwn Hawliau Dynol Ewrop sydd yn cynnig y sylfaen priodol, ac felly fod y system a geir yng Nghanada, lle mae'r diffynnydd yn cael yr hawl i bennu iaith yr achos, yn cynnig cynsail diogel. Mae Erthygl 6 y Confensiwn yn sicrhau hawl diffynnydd mewn achos troseddol i ddeall y trafodion. Mae Erthygl 6 (3) (e) yn gwarantu hawl y cyhuddedig i gymorth cyfieithydd, a hynny am ddim, os nad yw'n deall

⁷⁵ Gellir hefyd dadlau fod awduron y ddarpariaeth wedi rhagweld yr angen am gyfieithwyr i'r rhai hynny nad ydynt yn rhugl yn yr iaith leiafrifol. Gweler ymhellach Jean-Marie Woehrling, *The European Charter for Regional or Minority Languages: A Critical Commentary* (Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2005), tt. 169–70.

yr iaith a ddefnyddir yn y llys.⁷⁶ Ond nid yw'r hawl i gyfieithydd mewn sefyllfa lle nad yw'r diffynnydd yn deall iaith y llys yr un fath â'r hawl i ddefnyddio iaith o ddewis, neu'r hawl i dribiwnlys sy'n siarad iaith y diffynnydd. Cafwyd cadarnhad o hyn yn *A v. Ffrainc*,⁷⁷ pan benderfynwyd nad oedd gan ddiffynnydd hawl i siarad Llydaweg mewn achos yn Ffrainc gan ei fod hefyd yn siarad Ffrangeg – nid oedd Erthygl 6 yn cynnig cymorth iddo gan nad yw'n rhoi hawl i berson ddefnyddio iaith o'i ddewis ei hun os yw'n medru iaith arferol y llys.⁷⁸

Ac eto, tybed a ddylai'r ddadl dros reithgorau dwyieithog yng Nghymru ac Iwerddon lwyddu ar y syniad o hawl diffynnydd i achos teg ac, felly, i ddewis iaith yr achos? Efallai fod cydnabod hawl y diffynnydd i achos teg yn elfen bwysig o'r drafodaeth, ond bod ystyriaethau ehangach hefyd i'w cadw mewn cof. Dylid ystyried buddiannau cyfiawnder y broses gyfreithiol fel y mae'n effeithio ar ddiodefwyr a thystion. Rhaid wrth gydbwysedd priodol sy'n sicrhau achos teg i ddiffynnydd ac sydd hefyd yn sicrhau fod y broses yn deg i eraill a gaiff eu heffeithio ganddo.

Gadewch i ni ystyried sefyllfa benodol. Beth petai diffynnydd mewn achos arbennig yn dewis Saesneg fel iaith yr achos? Yn yr achos hwnnw, mae plentyn deng mlwydd oed yn rhoi tystiolaeth yn ei erbyn yn y Gymraeg. Y Gymraeg yw mamiaith y tyst, a'r Gymraeg yw iaith ei gartref a'i deulu, ei ysgol a'i gymdeithas. Oni fyddai rheithgor sydd yn siarad y Gymraeg a'r Saesneg, rheithgor dwyieithog, mewn gwell sefyllfa i ystyried y dystiolaeth a chyrraedd dyfarniad cywir mewn achos o'r fath? Gyda rheithgor dwyieithog, byddai'r diffynnydd yn cael siarad Saesneg ac yn cyfathrebu'n uniongyrchol â'r rheithgor dwyieithog. Yn yr un modd, byddai'r tyst yn cael siarad Cymraeg â hwynt. Ni fyddai angen cyfieithydd, a byddai pawb ar delerau ieithyddol cyfartal. Nid yw rhoi'r hawl i ddiffynnydd ddewis iaith yr achos yn mynd i gynnig yr ateb priodol ym mhob sefyllfa. Rhaid cael mecanwaith a fyddai'n sicrhau rheithgor dwyieithog mewn rhai achosion ar sail yr hyn sy'n deg i bawb ac er lles cyfiawnder.

Pan gafodd pwnc rheithgorau dwyieithog ei drafod yn Nhŷ'r Cyffredin yn ystod taith Mesur Iaith 1992-93, awgrymwyd diwygiad i adran 10, Deddf Rheithgorau 1974, a fyddai wedi gwahardd rheithwyr oherwydd eu diffyg gwybodaeth o'r Saesneg neu, mewn achos i'w glywed yng Nghymru lle byddai'r Gymraeg yn cael ei defnyddio gan y diffynnydd neu gan dyst pwysig, eu diffyg gwybodaeth o'r Gymraeg.⁷⁹ Dyma'r hyn a ddisgrifiwyd fel y 'prawf tystiolaeth', gan ei fod yn cymryd i ystyriaeth y dystiolaeth yn ei chyfarwydd yn hytrach na buddiannau partïon penodol. Mae'r cyfeiriad at 'dyst pwysig' yn cyflwyno ystyriaethau cymesurolddeb fel bod tystiolaeth sy'n fwy ymylol i'r achos yn cael ei rhoi trwy gyfrwng cyfieithydd i reithgor wedi ei ddewis o dan y drefn arferol.

⁷⁶ Nid oes gofyn i'r diffynnydd dalu costau'r cyfieithydd gan ei fod yn rhan o'i hawl sylfaenol i achos teg. Mae dyletswydd ar y llys nid yn unig i sicrhau gwasanaeth y cyfieithydd, ond hefyd i sicrhau fod safon y cyfieithu'n dderbyniol fel y bo'r hawl a sicrheir yn Erthygl 6(3) (e) ECHR yn effeithiol: gweler *Luedicke, Belkacem and Koc v. Germany* (1980), 2 EHRR 149; hefyd, *Kamasinski v Austria* (1991), 13 EHRR 36.

⁷⁷ (1984) 6 EHRR CD 371.

⁷⁸ *Ibid.*, t. 373.

⁷⁹ Gweler *Parliamentary Debates – House of Commons Official Report of Proceedings in Standing Committee D*, Dydd Mawrth 29 Mehefin 1993 (Prynawn) Rhan II, t. 176.

Wrth gwrs, byddai hyn yn galw am ddisgresiwn barnwrol. Mae gan hyn ei fanteision a'i anfanteision. Byddai'n rhaid i farnwr benderfynu a yw'r tyst sydd am roi tystiolaeth yn Gymraeg mor bwysig i'r achos fel bod yr angen am reithgor dwyieithog yn codi. Byddai'n rhaid gwneud y penderfyniad ar sail y datganiadau ysgrifenedig ac unrhyw ddadleuon a gyflwynid gan y cyfreithwyr ar ddechrau'r broses. Byddai sicrhau cysondeb wrth ddefnyddio disgresiwn yn siŵr o gynnig her.

Ac eto, er yr her o lunio fformiwla ymarferol, mae'r papur hwn yn mentro cynnig y meini prawf canlynol, a fyddai'n galluogi galw rheithgor dwyieithog.⁸⁰

- **Pan fo diffynnydd yn rhoi cais am reithgor dwyieithog**

Mae rhoi'r hawl i ddiffynnydd gael ei brofi gan reithgor dwyieithog yn gyson ag ysbryd y confensiwn Hawliau Dynol, ac yn cymharu â'r sefyllfa a geir yng Nghanada o roi dewis i'r diffynnydd. Byddai rhoi'r hawl i ddiffynnydd alw rheithgor dwyieithog hefyd yn cymryd i ystyriaeth y ffaith mai'r diffynnydd yn unig ar gychwyn achos a fyddai'n gwybod a fyddai am roi tystiolaeth yn Gymraeg, neu am alw tyst, fel rhan o'i amddiffyniad, i roi tystiolaeth yn Gymraeg. Mewn achosion lle ceid nifer o ddiffynnyddion, pan fyddai un ohonynt yn gofyn am reithgor dwyieithog, yna dylid caniatáu rheithgor dwyieithog yn yr achosion hynny. Pwysleisir eto mai rheithgor *dwyieithog* a ganiateid, a fyddai'n sicrhau bod yr holl dystiolaeth yn ddealladwy i holl aelodau'r rheithgor, ac felly, siaradwyr y ddwy iaith yn cael eu trin yn gyfartal.

- **Pan fo'r llys, naill ai ar gais yr erlyniad neu o'i wirfodd, yn penderfynu y dylid galw rheithgor dwyieithog er budd cyfiawnder. Wrth benderfynu a ddylid gorchymyn rheithgor dwyieithog er budd cyfiawnder, dylai'r llys gymryd y canlynol i ystyriaeth;**

- a. Arwyddocâd y dystiolaeth i ddealltwriaeth y rheithgor o'r achos yn ei gyfanrwydd, gan gymryd i ystyriaeth hyd a phwysigrwydd y dystiolaeth.**

- b. Natur y drosedd honedig a gyflawnwyd gan y diffynnydd/diffinyddion.**

Gall fod rhai achosion, er enghraifft, yn ymwneud â honiadau o ymosodiadau rhywiol difrifol. Mewn achosion o'r fath, gallai'r llys benderfynu ei bod yn briodol gorchymyn rheithgor dwyieithog, ac yn enwedig mewn amgylchiadau lle mae'r achwynydd yn blentyn sydd am roi tystiolaeth yn yr iaith Gymraeg neu Wyddeleg. Mewn achosion o'r fath, mae hygyrdd y dystiolaeth yn aml yn allweddol i'r dyfarniad, ac felly mae'r cyfathrebu uniongyrchol rhwng y tyst a'r rheithgor yn gwbl hanfodol.

- c. Oherwydd oedran, deallusrwydd neu nodweddion eraill a berthyn i'r tyst sydd yn rhoi tystiolaeth drwy gyfrwng y Gymraeg (neu'r Wyddeleg), byddai ansawdd y dystiolaeth yn cael ei effeithio'n sylweddol petai'r dystiolaeth yn cael ei chlywed trwy gyfieithydd.**

⁸⁰ Yn achos yr iaith Gymraeg, byddai'n rhaid i Senedd Llundain ddiwygio a.10 Deddf Rheithgorau 1974. Yn achos yr Wyddeleg, byddai'n rhaid i'r *Oireachtas* ddiwygio Deddf Rheithgorau 1976.

Yn ychwanegol i'r sefyllfa a grybwyllwyd uchod, gall y ddarpariaeth hon sicrhau rheithgor dwyieithog pan fo person oedrannus neu berson gydag anabledd, neu â rhyw gyflwr penodol arall yn rhoi tystiolaeth yn Gymraeg.

Prif effaith y newid hwn fyddai rhoi'r pŵer i'r llysoedd i orchymyn rheithgorau dwyieithog mewn rhai achosion lle mae'r diffynnydd, y dioddefwr neu unrhyw dyst arall yn rhoi tystiolaeth drwy gyfrwng y Gymraeg neu'r Wyddeleg. Mae'r fformiwla hwn yn ceisio taro cydbwysedd rhwng hawl diffynnydd i achos teg a buddiannau cyfiawnder yn gyffredinol.

Eto, mae'n deg nodi mai dim ond lleiafrif o achosion a fyddai'n cael eu heffeithio gan y newid hwn. Ond, yn yr ardaloedd hynny lle mae'r Gymraeg yn iaith gymunedol, byddai'r newid yn debygol o fod yn lled sylweddol. Yr hyn a argymhellir yma yw addasu gweithdrefnau'r llysoedd yng Nghymru fel y bônt yn ymateb i'r sefyllfa ieithyddol. Gan fod nifer sylweddol o farnwyr Cymraeg eu hiaith yng Nghymru, ni fyddai'r newid yn creu anawsterau o ran personél.⁸¹

4. Rheithgorau dwyieithog: 'ymosodiad sylfaenol'?

Wedi ystyried y dadleuon dros reithgorau dwyieithog ar sail dinasyddiaeth, gofynion cyfiawnder a pholisi Ewropeaidd, mae'n briodol ystyried gwrthwynebiadau i reithgorau dwyieithog. Y prif wrthwynebiad i reithgorau dwyieithog yng Nghymru ac Iwerddon yw nad yw rheithgorau dwyieithog yn gyson â'r egwyddor o ddethol ar hap, ac, o ganlyniad, fod goblygiadau negyddol ar gyfer y mwyafrif uniaith, Saesneg eu hiaith, petai rheithgorau dwyieithog yn cael eu cymeradwyo.⁸² Yn y drafodaeth hon, rhaid cadw mewn cof yr hyn a ddywedodd Kymlicka: "protecting one person's cultural membership has costs for other people and other interests, and we need to determine when these trade-offs are justified".⁸³

Mae'r holl fater yn gofyn am gydbwysu'r blaenoriaethau a phenderfynu a ydyw'r egwyddor o ddethol ar hap o'r gymdeithas gyfan yn un sy'n drech na'r egwyddor o gydraddoldeb ieithyddol ac o hyrwyddo dinasyddiaeth ddwyieithog lawn? Clywir yn aml y ddadl mai cryfder y rheithgor fel sefydliad, a sail ei boblogrwydd parhaus, yw'r ffaith ei fod yn gorff o unigolion a ddewiswyd ar hap o blith y boblogaeth yn gyffredinol. Oherwydd bod bron pob aelod o'r gymuned yn gymwys ar gyfer gwasanaeth rheithgor, ac, felly, y gellir eu galw i ymgymryd â'r dasg ar unrhyw adeg, mae'r rheithgor yn gorff cynrychioliadol. Y nodwedd hon sy'n rhoi iddo ei ansawdd ddemocrataidd a'i wneud yn ddirprwyiaeth o ddinasyddion.

Fel y gwelsom eisoes, mae'r cysyniad hwn o wasanaeth rheithgor yn greadigaeth y cyfnod modern, ac er y democrateiddio a fu ar y gwasanaeth rheithgor yn ystod yr ugeinfed ganrif, bu llawer yn cwestiynu i ba raddau y bu'r system o ddethol ar hap yn sicrhau natur

⁸¹ Gweler Syr David Lloyd Jones, 'Peirianwaith Cyfiawnder mewn Cymru sy'n newid', Darlith Cymdeithas y Cyfreithwyr, Eisteddfod Genedlaethol Cymru, Blaenau Gwent, 2010, t. 21.

⁸² Adroddiad Auld, Pennod 5, paras 69–71.

⁸³ Gweler Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights* (Rhydychen: Gwasg Clarendon, 1995), t. 107.

gynrychioladol y rheithgor.⁸⁴ Wedi'r cyfan, go brin fod pob rheithgor ym mhob achos yn gynrychioladol o'r gymdeithas, a cheir adegau lle mai dynion gwyn yw'r mwyafrif o'r rhai a ddedholwyd mewn achosion penodol. Ond, gan dderbyn fod rhai diffygion wrth hyrwyddo cyfansoddiad cynrychioladol y rheithgor, mewn egwyddor o leiaf, mae'r dimensiwn cynrychioladol yn fodd o ddilysu'r broses. Ar y llaw arall, gellir dadlau mai modd o sicrhau amcan mwy sylfaenol yw'r egwyddor o ddedhol ar hap, sef sicrhau rheithgor annibynnol a diduedd.

Efallai mai'r nod o sicrhau rheithgor a fydd yn ymddwyn yn deg yw gwir amcan sylfaenol y broses ddedhol. Mae Erthygl 6 o'r Confensiwn Hawliau Dynol yn gwarantu'r hawl i achos teg gan driwlynys annibynnol a theg.⁸⁵ Sylwer mai'r hyn a warantir i'r diffynnydd yw'r hawl i achos teg gan lys annibynnol a diduedd; nid oes hawl i driwlynys cynrychioladol. Yn yr Unol Daleithiau, cafwyd peth obsesiwn ynglŷn â'r angen i sicrhau bod y rhestrau rheithgor yn gwbl gynhwysol o bob aelod o'r gymdeithas.⁸⁶ Gwelid yr angen i fod yn gynrychioladol yn nodwedd hanfodol o'r rheithgor. Bu academyddion cyfreithiol yn America yn ddyfal yn dyfeisio systemau cymhleth er mwyn sicrhau bod pob rheithgor ym mhob achos yn cynrychioli'r gymuned leol, yr hyn y gellid ei ddisgrifio fel dewis rheithgor yn ôl dull cynrychiolaeth gyfrannol.⁸⁷

Nid oes gan y pwyslais hwn yr un traddodiad yng Nghymru a Lloegr, nac yn Iwerddon. Nid yw ynadon lleyg yng Nghymru a Lloegr o reidrwydd yn gwbl gynrychioladol o'r gymuned leol, ond nid yw hyn yn fai sy'n tansellio'r broses.⁸⁸ Mae hyn oherwydd bod i driwlynys cymwys mewn achos troseddol gyfuniad o rinweddau, gan gynnwys annibyniaeth barn, deallusrwydd a'r gallu i wneud penderfyniad rhesymegol a chytbwys ar sail y dystiolaeth a gyflwynir iddo.

Darparodd Tŷ'r Arglwyddi yn *Lawal v. Northern Spirit Limited* brawf gwrthrychol ar gyfer penderfynu a yw rheithgor yn ddiduedd: '...whether a fair minded and informed observer, having considered the given facts, would conclude that there was a real possibility

⁸⁴ Gweler, er enghraifft, Penny Darbyshire, 'The Lamp That Shows That Freedom Lives – Is it Worth the Candle?' (1991), *CrimLR* 740, at p 745.

⁸⁵ Gweler ECHR, Erthygl 6 (1).

⁸⁶ Gweler Kenneth S. Klein & Theodore D. Klastorin, 'Do diverse Juries Aid or Impede Justice' (1999) *Wisconsin Law Review* 553; Cynthia A. Williams, 'Jury Source Representativeness and The Use of Voter Registration Lists' (1990), *New York University Law Review* 590.

⁸⁷ Gweler Hiroshi Fukurai *et al.*, 'Cross-Sectional Jury Representation or Systematic Jury Representation? Simple Random and Cluster Sampling Strategies in Jury Selection' (1991), 19 *Journal of Criminal Justice* 31; Nancy J. King a G. Thomas Munsterman, 'Stratified Juror Selection: Cross-section by Design' (1996), 79 *Judicature* 273; Hiroshi Fukurai, 'The Representative Jury Requirement: Jury Representativeness and Cross Sectional Participation from the Beginning to the End of the Jury Selection Process' (1999), 23 (1), *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice* 55, t. 59.

⁸⁸ Gweler Peter Seago, Clive Walker a David Wall, 'The Development of the Professional Magistracy in England and Wales' (2000), *CrimLR* 631, t. 646: '...the lay magistracy remain unduly white, aged, politically conservative, retired from work and middle-class, though a more representative mix is now achieved in terms of gender and ethnic background'. Ers hynny, mae'r *National Strategy for the Recruitment of Lay Magistrates* wedi ceisio hyrwyddo amrywiaeth cefndir ynadon ym Mhrydain; gweler www.dca.gov.uk/magist/recruit/magrecruit.htm

that the tribunal was biased.⁸⁹ Nid oes sail resymol dros amau na fyddai rheithwyr dwyieithog yng Nghymru neu yn Iwerddon yn annibynnol ac yn ddiduedd. Mae'r iaith Gymraeg, er yn iaith leiafrifol, yn iaith bob dydd i gyfran sylweddol o'r boblogaeth, a ffigyrau'r cyfrifiad yn dangos bod rhyw 600,000 o bobl yng Nghymru yn siarad Cymraeg.⁹⁰ Mae'r sefyllfa yn debyg yn Iwerddon er bod y darlun cywir yn ychydig yn fwy cymhleth, gyda'r amcangyfrifon yn amrywio o ffigurau swyddogol sy'n dangos bod mwy na 1.5 miliwn o bobl yn gallu siarad yr iaith (yn cynrychioli tua 43 y cant o'r boblogaeth),⁹¹ i'r amcangyfrifon mwy pesimistaidd sy'n awgrymu mai dim ond tua 100,000 o bobl sy'n medru'r iaith mewn gwirionedd.⁹² Yn sicr, mae'r demograffi ieithyddol yn Iwerddon yn anodd ei gadarnhau gyda sicrwydd.⁹³ Serch hynny, nid oes dadl wedi ei chyflwyno i'r perwyl y byddai rheithgor dwyieithog yn ymddwyn yn annheg.

Wrth edrych ar y mecanwaith a ddefnyddir i alw rheithwyr dwyieithog, gwelwn nad ymosodiad sylfaenol a wneir ar y drefn bresennol, ond addasiad ohoni. Mae sawl ffordd o sicrhau rheithgor dwyieithog drwy ddeddf teg a diduedd. Gan gymryd enghraifft o Gymru, dyweder fod Mr Jones yn cael ei alw ar gyfer gwasanaeth rheithgor ar yr un pryd â Mr Evans. Mae'r ddau wedi cael eu dewis ar hap i wasanaethu ar reithgor mewn llys barn lle mae dros hanner y boblogaeth yn medru'r Gymraeg (Caerfyrddin neu Gaernarfon, er enghraifft), ynghyd â thua 30 o bobl eraill. Mae Mr Jones yn ddwyieithog, ond nid yw Mr Evans felly. Bydd Mr Jones wedi nodi ar y ffurflen a anfonwyd ato gan y JCSB⁹⁴ ei fod yn ddwyieithog.⁹⁵

Yna, bydd Mr Jones a Mr Evans yn mynychu Llys y Goron ar y dyddiad penodedig. Ar y diwrnod arbennig hwnnw, bydd angen rheithgor dwyieithog. Oherwydd ei sgiliau dwyieithog, bydd Mr Jones yn cael ei glustnodi gan y gweinyddwyr llys fel aelod priodol o'r panel rheithgor yn y llys y diwrnod hwnnw ac, felly, bydd yn cael ei gyfeirio yno ynghyd â rheithwyr eraill a nodwyd fel rhai dwyieithog yn ystod y broses o wysio. Oherwydd y systemau gwybodaeth sydd gan y JCSB, bydd yr wybodaeth ym mediant swyddogion y llys, a'r rheiny wedi cadarnhau ymlaen llaw fod nifer digonol o ddarpar reithwyr i ffurfio panel o reithwyr dwyieithog. Bydd angen o leiaf 15 o bobl o'r rhai a alwyd y diwrnod hwnnw i fod â sgiliau dwyieithog. Bydd y 15 yn cael eu clustnodi ar gyfer yr achos dwyieithog ac, yn y llys hwnnw, bydd y swyddog yn dewis ar hap y 12 rheithwr i wasanaethu ar y rheithgor yn yr achos hwnnw.

⁸⁹ (2004) 1 All ER 187.

⁹⁰ Gweler www.nationalstatistics.gov.uk

⁹¹ Gweler *Census of Population Volume 11 – Irish Language*, (Dulyn: Central Statistics Office Ireland, 2002): www.cso.ie/newsevents/pr_preclen_02vol11.htm

⁹² Gweler Sean Markey, 'Rural Irish Speakers Fight Influx of English', *National Geographic News*, 17 Mawrth 2003.

⁹³ Mae'r polisi *gaelscoilenna* wedi hyrwyddo'r iaith mewn ysgolion trwy'r wlad yn gyffredinol. Gweler www.iol.ie/gaelscoilenna

⁹⁴ Creodd Deddf Cyfiawnder Troseddol 2003 gorff penodol i ofalu am reithgorau, sef y *Jury Central Summoning Bureau*.

⁹⁵ Gellir gofyn cwestiwn syml ynglŷn â medrusrwydd yn yr iaith ar y ffurflen a anfonir i'r darpar reithwr. Dylid paratoi llyfryn yn egluro natur gwasanaeth rheithgor a rhoi canllawiau ynglŷn â'r sgiliau ieithyddol angenrheidiol.

Felly, bydd y mecanwaith o ddethol ar hap yn parhau fel y dull o wysio ac o ddewis rheithwyr dwyieithog. Dim ond wrth neilltuo'r rheithiwr dwyieithog i banel rheithgor mewn llys arbennig lle bo angen rheithgor dwyieithog y bydd rhywfaint o ymyrraeth weinyddol â'r broses. Ond y mae'r ymyrraeth hon yn rhesymol ac yn gymesur er sicrhau statws cyfartal yr iaith Gymraeg a dinasyddiaeth lawn siaradwr Cymraeg (ac, wrth gwrs, siaradwr Gwyddeleg yng nghyd-destun Iwerddon), heb sôn am fantais ymarferol ar gyfer y broses o weinyddu cyfiawnder troseddol a ddaw o gael rheithgorau dwyieithog.

Wrth gwrs, mae'n bosibl y byddai'r mecanwaith hon yn aflwyddiannus mewn rhai ardaloedd, megis Casnewydd (neu Ddilyn), ac y byddai'n anodd dod o hyd i hyd yn oed 15 o reithwyr dwyieithog. Yn yr achosion prin iawn lle y byddai'r galw am reithgorau dwyieithog yn Llys y Goron Casnewydd, efallai y byddai angen trosglwyddo'r achos i ganolfan arall lle byddai gwysio rheithgorau dwyieithog yn llai o broblem. Yng Nghnada, er enghraifft, lle mae trosedd wedi ei chyflawni mewn ardal lle mae nifer y rhai sy'n gallu siarad iaith o ddewis y diffynnydd yn isel, bodola'r hawl i drosglwyddo'r achos i leoliad lle mae crynhoad uwch o'r boblogaeth leol sy'n gallu siarad yr iaith.⁹⁶

Yng Nghnada, wrth gwrs, mae llai o bryder ynglŷn â hyrwyddo rhinweddau'r mecanwaith dethol ar hap, doed a ddelo. Mae'r gwahanol daleithiau wedi dyfeisio dulliau ymarferol gwahanol i sicrhau rheithgorau sy'n siarad iaith y diffynnydd, gan gymryd i ystyriaeth nifer y siaradwyr Ffrangeg o fewn eu tiriogaeth. Mae prosesau gwahanol wedi eu llunio i sicrhau gweithredu darpariaethau adran 530 o'r Cod Troseddol. Yn Saskatchewan, er enghraifft, o dan ddarpariaethau'r Ddeddf Rheithgor 1988, bodola'r hawl i lunio rhestr o siaradwyr Ffrangeg ac i ddethol rheithgor o'r rhestr hon mewn achosion lle y mae rheithgor sy'n siarad Ffrangeg yn ofynnol. Yn Ontario, ar y llaw arall, mae cofrestr y rheithwyr wedi ei rhannu'n dair rhan, sef y rhai sydd yn siarad Ffrangeg yn unig, y rhai sy'n siarad Saesneg yn unig a'r rhai sydd yn ddwyieithog.⁹⁷

O'i grynhoi yn syml, mae yng Nghnada'r ewyllys gwleidyddol i sicrhau bod yr egwyddor o gydraddoldeb ieithyddol yn cael ei barchu a'i weithredu, ac felly mae'r prosesau ymarferol yn cael eu penderfynu gyda'r nod o sicrhau hyn.

5. Ymateb Llywodraeth Prydain

Araf fu'r llywodraeth yn ymateb i'r ymgynghoriad ar reithgorau dwyieithog. Ceisiodd Mr Hywel Williams AS roi ysgogiad i'r drafodaeth drwy gyflwyno mesur preifat i ddiwygio'r gyfraith o blaid rheithgorau dwyieithog. Nid yn annisgwyl, mygwyd ei ymdrechion gan y peiriant seneddol.⁹⁸ Yna, yn gynnar yn 2010, cyhoeddodd yr Weinyddiaeth Cyfiawnder yr ymateb swyddogol i'r ymgynghoriad.⁹⁹

⁹⁶ Gweler Cod Troseddol Canada, a. 531.

⁹⁷ Mae rhai o'r systemau yn cael eu hamlinellu yn Atodiad B y papur ymgynghori.

⁹⁸ Gweler *Parliamentary Debates – House of Commons Official Report of Proceedings* (Hansard), Cyfrol 455, Rhif 26, Dydd Mawrth 16 Ionawr 2007, ff 657–8.

⁹⁹ Gweler *Defnyddio Rheithgorau Dwyieithog (Cymraeg a Saesneg) mewn Rhai Treialon Troseddol yng Nghymru*, Gweinyddiaeth Cyfiawnder CP(R) 08/10, 9 Mawrth 2010.

Yn ôl yr adroddiad, cafwyd 24 ymateb gan sefydliadau ac unigolion, gyda'r mwyafrif a gyflwynodd ymateb o blaid rheithgorau dwyieithog. Serch hynny, nid oedd ymateb anffafriol y Llywodraeth yn annisgwyl. Yn ôl yr adroddiad, 'mae'r Llywodraeth o'r farn mai'r prif gwestiwn yw a yw rheithgorau dwyieithog yn iawn mewn egwyddor. Nid yw'r materion ymarferol mor bwysig – er nid yw'r rhain yn ddibwys ac maent yn effeithio rhywfaint ar yr egwyddor'.¹⁰⁰

Mae'r adroddiad yn egluro arwyddocâd y rheithgor wrth weinyddu cyfiawnder, a phwysigrwydd y modd y caiff rheithgorau eu dethol:

Mae'r system rheithgor yn bwysig yn y Deyrnas Unedig ... caiff rheithgorau eu dewis ar hap o'r gymuned gyfan. Daw llawer o awdurdod y system rheithgor a hyder cyffredinol y cyhoedd ynddi o'i natur gymdeithasol gynhwysol. Ni chaiff aelodau'r cyhoedd eu heithrio o wasanaeth rheithgor oherwydd eu rhyw, cyfoeth, dosbarth, addysg nac unrhyw ffactor amherthnasol arall. Pobl gyffredin sydd ar reithgor. Mae dewis ar hap yn golygu bod rheithgor yn cynrychioli cymdeithas drwyddi draw. Mae'n helpu i roi annibyniaeth a didueddrwydd i'r rheithgor, sy'n elfennau hollbwysig ar gyfer treial teg a thrwy hynny gyfiawnder ei hun.¹⁰¹

Yna, mae'r adroddiad yn amlinellu'r rhwystr i ddyfodiad rheithgorau dwyieithog:

Y prif wrthwynebiad i reithgorau dwyieithog bob amser fu y byddent yn amharu ar yr egwyddor allweddol hon o ddewis ar hap. Petai rheithgorau dwyieithog yn cael eu cyflwyno yng Nghymru, mae'n debyg mai dim ond mewn lleiafrif bach o dreialon y byddent yn cael eu defnyddio. Fodd bynnag, pan fyddent yn cael eu defnyddio, byddent yn cael eu cyfyngu i'r lleiafrif o bobl sy'n gallu siarad Cymraeg a Saesneg. Ar yr wyneb, byddai rheithgorau dwyieithog yn mynd yn gwbl groes nid yn unig i'r datblygiad hanesyddol tymor hir o blaid mwy o gynhwysiant cymdeithasol wrth ddewis rheithgorau, ond hefyd ddatblygiadau diweddar sydd wedi cael eu hyrwyddo gan y Llywodraeth bresennol.¹⁰²

Nid oes dim yn annisgwyl yn y sylwadau hyn, ac ni cheir yma ddim mwy nag ailadrodd yr hen ddadl yn erbyn rheithgorau dwyieithog. Pa fodd bynnag, mae'r adroddiad yn ymhelaethu ac yn cyflwyno rhai sylwadau pur syfrdanol:

Ar ben hynny, roedd ymchwil a gynhaliwyd fel rhan o adroddiad 2007 y Weinyddiaeth Gyfiawnder i "Amrywiaeth a Thegwch yn y System Rheithgor" wedi canfod bod canran fwy o lawer o boblogaeth Cymru yn dweud eu bod yn rhugl yn y Gymraeg yng nghyfrifiad 2001 nag mewn arolwg gwysio a gynhaliwyd fel rhan o'r ymchwil. Mae'r cyfrifiad yn dangos bod 16.5% o'r boblogaeth yng Nghymru yn siarad, yn darllen ac yn ysgrifennu Cymraeg.

¹⁰⁰ Ibid, t. 17.

¹⁰¹ Ibid, t. 17.

¹⁰² Ibid, t. 18.

Ni chafodd hyn ei adlewyrchu yng nghyfran y rheini a gafodd eu gwysio i wasanaethu yn llysoedd Cymru a ddywedodd eu bod yn rhugl yn y Gymraeg (ffigwr is o lawer sef 6.4%). Ar sail yr ymchwil hwn, petai rheithgorau dwyieithog yn cael eu defnyddio, byddent yn eithrio ymhell dros naw rhan o ddeg o boblogaeth Cymru.¹⁰³

Cyfeiriad sydd yma at waith ymchwil a wnaed dan arweiniad yr Athro Cheryl Thomas o Goleg Prifysgol Llundain ar y system rheithgor yng Nghymru a Lloegr, gan ganolbwyntio ar yr elfen gynrychioliadol o fewn y rheithgor.¹⁰⁴ Yn ddi-os, roedd hon yn ymchwil sylweddol i wahanol agweddau o'r pwnc fel ag yr oedd yn berthnasol i'r rheithgor fel sefydliad. Ond, pur denau oedd yr ystyriaeth a'r dadansoddiad o'r sefyllfa ieithyddol yng Nghymru. Cafwyd arolwg o sgiliau ieithyddol rheithwyr mewn llysoedd yng Nghymru dros gyfnod o wythnos yn unig, ac ar sail yr arolwg hwn, canfuwyd mai lleiafrif bach ohonynt a oedd yn eu hystyried eu hunain yn rhugl yn y Gymraeg. Drwy Gymru gyfan, honnwyd mai dim ond 6.4 y cant o'r rhai a dderbyniodd wŷs i wasanaethu ar reithgor oedd yn rhugl yn y Gymraeg. Yna, daethpwyd i'r casgliad hwn: 'such a low level of Welsh fluency among serving jurors indicates that conducting jury trials with a full bilingual jury would be difficult to achieve, certainly on any regular basis'.¹⁰⁵

Wrth gwrs, nid yw'r ffigwr o 6.4 y cant yn gyson a'r ffigyrau yn y cyfrifiad sydd yn honni fod tua 20 y cant o'r boblogaeth yn medru'r iaith. Nid oedd yr adroddiad yn egluro sut y casglwyd y data (a pha gwestiynau a ofynnwyd i'r darpar-reithwyr), ac mae'r awduron yn cynnig esboniad: '...it may well be that when asked to declare whether they were fluent when there may have been a possibility of having to perform an official function using the Welsh language (jury service), the respondents were less optimistic (or perhaps more realistic) about their level of proficiency in Welsh'.¹⁰⁶

Gyda phob parch i awduron yr adroddiad, dyfalu llwyr yw hyn gan bobl nad ydynt yn arbenigwyr ar sefyllfa ieithyddol Cymru na chymdeithaseg iaith yn gyffredinol. Rhaid beirniadu'r rhan hon o'r adroddiad gan ei bod yn cynnig casgliadau brysiog ar sail tystiolaeth wan. Anghyfrifol ac arwynebol yw mabwysiadau'r fath gasgliadau wrth ystyried y drafodaeth ar reithgorau dwyieithog; mae hyn yn wendid arall yn agwedd y Llywodraeth.

Mae'r adroddiad yn ymateb i ddadl cydraddoldeb ieithyddol swyddogol fel hyn:

... nid yw'r cyfeiriad at statws cyfreithiol presennol y Gymraeg yn dwyn perswâd. Ceir hefyd ddeddfwriaeth ar ddewis rheithgor sy'n egluro na ellir newid gweithdrefnau dewis rheithgor i gynhyrchu rheithgor a fyddai'n cynnwys aelodau o unrhyw grŵp cymdeithasol penodol, gan gynnwys siaradwyr Cymraeg.¹⁰⁷

¹⁰³ Ibid, t. 18.

¹⁰⁴ Gweler Ministry of Justice, *Diversity and Fairness in the Jury System*, Ministry of Justice Research Series 2/07, Mehefin 2007.

¹⁰⁵ Ibid, t. 112.

¹⁰⁶ Ibid, t. 113.

¹⁰⁷ *Defnyddio Rheithgorau Dwyieithog*, t. 19.

Mewn ymateb i'r ddadl o blaid rheithgorau dwyieithog ar sail sicrhau cyfiawnder a chywirdeb mewn achosion troseddol, dywed yr adroddiad:

A throi at gwestiwn y dystiolaeth orau, mae'n bwynt dadleuol a gaiff tystiolaeth ei deall yn well yn uniongyrchol, yn hytrach na drwy gyfieithydd ar y pryd, pan ddefnyddir dwy iaith mewn treial. Yn sicr, byddai'n rhaid cael lefel uchel iawn o ddealltwriaeth o'r ddwy iaith – dwyieithrwydd perffaith i bob pwrpas – er mwyn gallu deall tystiolaeth a roddwyd yn y ddwy iaith.¹⁰⁸

Yn wir, mae'r adroddiad yn honni, 'rhaid cwestiynu faint o siaradwyr Cymraeg a Saesneg fyddai'n meddu ar y lefel uchel hon o ddwyieithrwydd ... nid yw'r ddadl ar sail tystiolaeth wedi llwyddo'.¹⁰⁹ Nid oes unrhyw dystiolaeth i gadarnhau'r safbwynt hwn o fewn yr adroddiad ei hun, a rhaid herio'r math yma o ddyfalu di-sail. Yn wir, rhaid ymdrin ag ef fel rhagfarn bur. Yna, mae'r adroddiad yn troi at y sefyllfa yn Iwerddon:

Y wlad sydd yn y sefyllfa ieithyddol debycaf i Gymru mae'n debyg yw Gweriniaeth Iwerddon. Mae'r Llywodraeth yn nodi bod Goruchel Lys Iwerddon (*MacCarthaigh v. Iwerddon* (1998) IESC 11; (1999) 1 IR 186 15fed Gorffennaf, 1998) wedi penderfynu nad oes dim hawl dan gyfansoddiad Iwerddon i gael treial gerbron rheithgor sy'n siarad Gwyddeleg. Yn bennaf, roedd y dyfarniad yn seiliedig ar ddadleuon dewis ar hap. Mae'r dyfarniad hwn yn arbennig o drawiadol oherwydd bod gan y Wyddeleg sefyllfa gyfansoddiadol ffurfiol fel iaith gyntaf Gweriniaeth Iwerddon, a'r Saesneg yn ail iaith, yn hytrach na bod y Wyddeleg a'r Saesneg yn cael eu trin yn weddol gyfartal fel y gwelir gyda'r Gymraeg a'r Saesneg yng Nghymru.¹¹⁰

Tua'r diwedd, mae'r adroddiad yn rhoi ystyriaeth i faterion ymarferol:

Mae'r rhan fwyaf o siaradwyr Cymraeg yn byw y tu allan i brif ardaloedd poblogaeth Cymru, sy'n codi posibilrwydd gorfod trosglwyddo treialon neu fynnu bod rheithwyr yn teithio y tu allan i'w dalgylchoedd arferol. Gallai trefniadau o'r fath achosi trafferthion i reithwyr, i dystion, i ddiodefwyr, i ddifffynydion ac i dreialon yn gyffredinol. Byddai amhariad o'r fath yn mynd yn groes i ymdrechion y Llywodraeth i wneud treialon yn gyflymach ac yn fwy effeithlon.¹¹¹

Yna, wrth gloi, mae'r adroddiad yn crynhoi penderfyniad y Llywodraeth:

Mae'n anodd datrys mater rheithgorau dwyieithog oherwydd mae'n un o'r pynciau hynny sy'n golygu dewis rhwng dau beth da – yn yr achos hwn, y system rheithgor a'r iaith Gymraeg. Y cwestiwn yw, ble mae'r cydbwysedd cyffredinol yng nghyswllt y mater penodol? Y tro hwn, mae'r Llywodraeth

¹⁰⁸ Ibid., t. 19.

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ Ibid., t. 20.

¹¹¹ Ibid.

wedi penderfynu peidio â derbyn y cynnig, yn bennaf oherwydd bod cydbwysedd y ddadl yn gorwedd yn erbyn effaith negyddol rheithgorau dwyieithog ar ddewis rheithgor ar hap o'r gymuned yn ei chyfanrwydd ac felly ar gynhwysiant cymdeithasol ac ar gyfiawnder.¹¹²

Mae'r adroddiad yn ddiffygiol o safbwynt nifer o agweddau. Er ei fod yn awyddus i gyfeirio at y sefyllfa yn Iwerddon, nid oes yna unrhyw sôn am Ganada. Mae'r penderfyniad i anwybyddu'r dadleuon a gyflwynwyd ynglŷn â Chanada yn dweud cyfrolau. Ceir ynddo ddadansoddi arwynebol o sefyllfa ieithyddol Cymru, ac nid yw'n trafod y dadleuon o blaid rheithgorau dwyieithog ar dir gweinyddu cyfiawnder mewn modd aeddfed a rhesymol. Mae ôl brys drwyddo draw, fel petai rhyw was sifil wedi llunio rhywbeth cyflym, rhywbeth bach a wnaiff y tro. Cystal nodi, wrth gloi'r feirniadaeth, nad yw'r cyfieithiad Cymraeg o'r adroddiad yn wych ychwaith.

6. Casgliadau

Yn hanesyddol, datblygodd gwasanaeth rheithgor o fod yn symbol o awdurdod yn nwylo'r ychydig, i fod yn weithgaredd y byddai gan bob dinesydd yr hawl i ymgymryd ag ef. Roedd ehangu cymhwyster gwasanaeth rheithgor wedi esblygu law yn llaw â rhyddid gwleidyddol – fel yr oedd y syniad o ddinasyddiaeth yn cael ei ailddiffinio, felly roedd cyfansoddiad a phersonoliaeth y rheithgor yn cael ei ailddiffinio. Roedd rhyddfraint gyffredinol yn golygu bod y syniad o ddinasyddiaeth yn peidio â bod yn seiliedig ar gyfoeth, dosbarth neu ryw, ac roedd y rheolau ar gymhwyster gwasanaeth rheithgor yn addasu yn unol â hynny.

Serch hynny, mae gwasanaeth rheithgor fel rhwymedigaeth a braint dinasyddiaeth yn parhau i fod yn gyfyngedig i'r rhai hynny sydd, yn achos Cymru a Lloegr, yn bodloni meini prawf ieithyddol, neu, yn achos Gweriniaeth Iwerddon, sy'n perthyn i'r grŵp ieithyddol mwyafrifol. Mae'r rheolau presennol ar wasanaeth rheithgor yng Nghymru ac Iwerddon yn methu â darparu ar gyfer y sefyllfa ieithyddol yn y gwledydd hyn, ac yn methu â chydabod bod dimensiwn ieithyddol pellach i'r syniad o ddinasyddiaeth yn Iwerddon a Chymru. Mae'r model Seisnig o wasanaeth rheithgor yn cael ei hyrwyddo heb gymryd i ystyriaeth y tirlun ieithyddol gwahanol. Ymysg goblygiadau rhyfeddol y penderfyniad yn *MacCarthaigh v. Iwerddon*, y mwyaf ohonynt yw'r sylweddoliad nad oes unman yn y byd lle gall y siaradwr Gwyddeleg gael ei brofi gan dribiwnlys sy'n siarad ei iaith.

Bellach dim ond Senedd Llundain, yn achos Cymru, a'r *Oireachtas*, yn achos Iwerddon, all gyflwyno deddfwriaeth i sicrhau rheithgorau dwyieithog. Byddai cyflwyno rheithgorau dwyieithog mewn achosion troseddol yng Nghymru ac Iwerddon yn integreiddio egwyddorion dwyieithrwydd o fewn y llysoedd troseddol, a byddai'n dod â'r ddwy wlad i sefyllfa debyg i'r hyn a geir yng Nghanada. Yng ngoleuni pwysigrwydd gwasanaeth rheithgor a'i gysylltiad agos â hawliau a rhwymedigaethau dinasyddiaeth, byddai'n dangos bod gan siaradwyr Cymraeg a Gwyddeleg ddinasyddiaeth lawn yn eu gwlad eu hunain. Byddai yn gyson â'r polisi o gydraddoldeb ieithyddol. Byddai hefyd yn gwireddu'r

¹¹² Ibid.

weledigaeth ehangach o gymdeithas amlieithog a geir yn Siarter Ewrop ar gyfer ieithoedd Rhanbarthol neu Leiafrifol.

Mae gwasanaeth rheithgor yn un o ymrwymïadau dinasyddiaeth. Mae hefyd yn ffrainc dinasyddiaeth. Yn hanesyddol, roedd estroniaid a'r rhai a oedd wedi eu difreinio'n wleidyddol wedi eu gwahardd ohono. Mae'r rheolau ar gymhwyster gwasanaeth rheithgor yng Nghymru ac Iwerddon yn bradychu'r ffaith, er gwaethaf diwygiadau deddfwriaethol y blynyddoedd diwethaf, fod siaradwyr yr Wyddeleg a siaradwyr y Gymraeg yn parhau i gael eu trin fel dinasyddion eilradd. Mae eu dinasyddiaeth yn anghyflawn, oherwydd, fel siaradwyr Cymraeg a Gwyddeleg, maent yn cael eu gwahardd rhag gwasanaeth rheithgor. Ni fyddai unioni hyn yn arwain at anghyflawnder sylfaenol na thanseilio'r rheithgor fel sefydliad. I'r gwrthwyneb, byddai'n gweithredu fel cadarnhad o ddinasyddiaeth siaradwyr yr ieithoedd hynafol hyn, a'u hawl, fel siaradwyr yr ieithoedd hyn, i ymgymryd ag un o gyfrifoldebau cyhoeddus pwysicaf y dinesydd.